

Μακεδονικά

Τόμ. 18, Αρ. 1 (1978)

Ένα υπόμνημα για την πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης στα 1917 και την περίθαλψη των θυμάτων

Χαραλ. Κ. Παπαστάθης

doi: [10.12681/makedonika.492](https://doi.org/10.12681/makedonika.492)

Copyright © 2014, Χαραλ. Κ. Παπαστάθης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπαστάθης Χ. Κ. (1978). Ένα υπόμνημα για την πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης στα 1917 και την περίθαλψη των θυμάτων. *Μακεδονικά*, 18(1), 143-171. <https://doi.org/10.12681/makedonika.492>

ΤΗΝ ΠΥΡΚΑΓΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ 'Ν ΠΕΡΙΘΑΛΨΗ ΤΩΝ ΘΥΜΑΤΩΝ

Στή μνήμη τοῦ Ἰωσήφ Νεχαμᾶ

Εἶναι ἀκόμη νωπὴ στὴ μνήμη τῶν πρεσβυτέρων καὶ γνωστὴ ἀπὸ διηγῆσεις στοὺς νεωτέρους ἡ μεγάλη πυρκαγιά τῆς Θεσσαλονίκης στὰ 1917¹. Τὸ Σάββατο, 5 (ν. ἡμ. 18) Αὐγούστου 1917, ἀπὸ σπίθης τῆς κουζίνας ἐνὸς προσφυγικοῦ σπιτιοῦ στὴν ὁδὸ Ὀλυμπιάδος, ἔπιασαν φωτιά κάτω σωροὶ χόρτων

1. Βλ. γενικὲς πληροφορίες στὰ ἄρθρα τῶν: Μητροπολίτη πρώην Λεοντοπόλεως Σωφρονίου [Εὐστρατιάδου], Ἑρήμωσις, «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» 1(1917) 532-538· *E. A. Gardner, Salonika and the Great Fire, «Chamber's Journal» 1937, 253-256· Ν. Κάστρινου, Ἡ μεγάλη πυρκαϊὰ τοῦ Αὐγούστου 1917 καὶ ἡ ἀνοικοδόμηση τῆς νέας πόλεως, ἐφημ. «Μακεδονία», πανηγυρικό φύλλο 26 Ὀκτωβρίου 1962, σ. 7· Κ. Κιτσίκη, Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ καὶ τὴν ἀνοικοδόμηση τῆς Θεσσαλονίκης, «Ἀρχιτεκτονική», τχ. 35 (Σεπτέμβριος-Ὀκτώβριος 1962), σ. 28-30· Γ. Ζωγράφου, Ἡ μεγάλη πυρκαϊὰ τῆς Θεσσαλονίκης, «Μακεδονικὴ Ζωή», τχ. 40 (Σεπτέμβριος 1969) 8-9· Χρ. Χριστοδούλου, Ἡ Θεσσαλονικὴ καίγεται..., ἐφημ. «Μακεδονία», 14 Αὐγούστου 1978. Ἐπίσης, J. h. Saïas, Salonique en reconstruction, Athènes 1920, σ. 6-10· L. A b a s t a d o, L' Orient qui meurt. (Salonique, ce qu'elle est), Salonique 1918, σ. 2-17· C. Constante, Din trecutul oraşului Salonic, capitala Macedoniei, Bucureşti 1942, σ. 11-14· A. Palmer, Τὸ Μακεδονικὸν Μέτωπον καὶ ὁ ἑλληνικὸς διχασµός, Ἀθήναι 1977, σ. 266-270 (μετάφραση τοῦ πρωτοτύπου: The Gardeners of Salonika, [London 1965] ἀπὸ τὸν Ν. Κ. Παπαρρόδου), [σὺν ἄρθρῳ τοῦ Γρ. Γρηγοριάδη, Μία μαρτυρία γιὰ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ Αὐγούστου. Τί γράφει ὁ Ἀγγλος Ἄλλαν Πάλμερ, αὐτόπτης (sic) μάρτυς τῆς καταστροφῆς, «Μακεδονικὴ Ζωή», τχ. 147 (Αὐγούστος 1978) 15-17, παρατίθενται οἱ σ. 267-270 τῆς μετάφρασης]· J. N e h a m a, Histoire des Israélites de Salonique, t. VI-VII, Thessalonique 1978, σ. 764-770. Στὶς ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς δὲν περιέχονται πολλὲς εἰδήσεις, μιά καὶ, μὲ τὴν καταστροφή τῶν τυπογραφείων τους, ὅσες θεσσαλονικιώτικες ἐφημερίδες ἐπεβίωσαν δὲν ἐκδόθηκαν γιὰ ἄρκετὸ καιρὸ, ἐνῶ στὶς ἀθηναϊκὲς δημοσιεύθηκαν περιορισμένως μόνο εἰδήσεις, ἐξαιτίας τῆς λογοκρισίας τῆς πολέμικης ἐκείνης περιόδου. Πολλὲς περιγραφὲς τῆς καταστροφῆς βρίσκουμε στὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ξένων ἀναποκριντῶν καὶ στρατιωτικῶν. Ἀπ' ὅσα τέτοια βιβλία μπόρεσα νὰ συμβουλευθῶ, νομίζω πὼς ξεχωρίζουν οἱ περιγραφὲς τοῦ ἐκδότη τῆς ἐφημερίδας «The Balkan News» στὴ Θεσσαλονικὴ H. Collinson Owen, Salonica and after. The Sideshow that ended the War, London-New York-Toronto 1919, σ. 90-104, καὶ τῶν W. T. Wood - A. J. Mann, The Salonika Front, London 1920, σ. 16-18, ὅπου καὶ ἀξιόλογα σχέδια μὲ μολύβι τοῦ A. J. Mann ἀπὸ τὴν καταστραμμένη πόλη. Ἐπίσης, ἡ Ἀεροναυτικὴ Ὑπηρεσία τοῦ Στρατηγείου τῶν Συμμαχικῶν Δυνάμεων κυκλοφόρησε ἕνα φωτογραφικὸ λεύκωμα μὲ τὸν τίτλο: Incendie de Salonique. 18-19 Août 1917, χ.τ. καὶ χρ. ἐκδ.

δίπλα στο υπόγειο¹. Σέ λίγο οί φλόγες είχαν μεταδοθῇ στά γειτονικά σπίτια καί πολύ γρήγορα ἐξαπλώθηκαν στήν ἐσώτειχη κάτω μεριά τῆς πόλης.

Αἰτία τῆς τόσο γρήγορης ἐξάπλωσης τῆς φωτιάς ἦταν ὁ τοπικός ἀνεμος βαρδάρης, πού φυσοῦσε ἐντονα τίς μέρες ἐκεῖνες. Ὁ Β. Κυριαζόπουλος, στή μελέτη του γιά τόν καιρό κατά τή διάρκεια τῆς πυρκαγιᾶς, ἀπέδωσε τήν ἐξάπλωσή της, ἐκτός ἀπό τὸ βαρδάρη, καί στήν τεχνητὴ θαλασσινὴ αὔρα πού προκλήθηκε ἀπὸ τὴν ψηλὴ θερμοκρασία σὲ μεγάλη ἔκταση τῆς παραθαλάσσιας πόλης². Στὰ αἰτία αὐτὰ πρέπει νὰ προσθέσουμε τὴν ἀσφυκτικὴ ρυμοτομία μὲ τοὺς στενοὺς δρόμους καί τοὺς ἐλάχιστους ἀνοιχτοὺς χώρους, τὰ ξύλινα σπίτια, τὴν οὐσιαστικὰ ἀνύπαρκτη πυροσβεστικὴ ὑπηρεσία καί τὴν ἔλλειψη τοῦ νεροῦ³, μιὰ καί ἡ κατανάλωσή του στήν περιοχὴ τοῦ δυτικοῦ ὁδραγωγείου⁴ εἶχε αὐξηθῇ μὲ τὰ ἐκεῖ συμμαχικὰ στρατόπεδα στὸ Ζεῖτενλικ⁵, τὸ Χαρμάνκιοι⁶, καί τὸ Λεμπέτ⁷, ἐνὼ παράλληλα τὰ ἀποθέματά του εἶχαν μειωθῇ ἀπὸ τὴν ἀνομβρία⁸.

1. Ἀπὸ διηγήσεις παλαιῶν Θεσσαλονικέων διαπιστώνεται ὅτι εἶχε κυκλοφορήσει ἡ φήμη πὺς τὴν πυρκαγιὰ τὴν ἐβαλαν τὰ γαλλικὰ στρατεύματα καί κατηγορεῖται ὁ στρατηγὸς Sarrail γιὰ ἐμπρησμό τῆς πόλης, βλ. καί I. Ίωαννίδου, Κωνσταντίνος ΙΒ', τ. β', Ἀθήναι 1935, σ. 433. Τὴ διάδοση αὐτὴ γιὰ ἐμπρησμό πρέπει νὰ τὴν ἀποδώσουμε σὲ γερμανόφιλους κύκλους καί ἀφορμὴ γιὰ τὴν κατηγορία τους αὐτὴ ἔδωσαν οἱ ἐκρήξεις πυρομαχικῶν σὲ συμμαχικὲς ἀποθήκες πού βρίσκονταν μέσα στὴν καιόμενῃ ζώνῃ, βλ. A. Palmer, ὅ.π., σ. 269. Παράλληλα, ὅμως, εἶναι γεγονός ὅτι, ἀντίθετα μὲ τοὺς Ἀγγλους, οἱ Γάλλοι ἀδράνησαν στήν ἀντιμέτωπιση τῆς φωτιάς, βλ. καί Κ.α.ρ. Ἀλεξανδρίδου, Ἀπομνημονεύματα, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 138-139, ὁ ὁποῖος (ἄς σημειωθῇ ὅτι ἦταν πιστὸς ὁπαδὸς τοῦ Κόμματος τὸν Φίλελευθέρων) ἀποδίδει τὴν ἐξάπλωσιν τῆς φωτιάς καί στὸ ὅτι «...ὁ μισέλλην στρατηγὸς Σαράϊγ εἶχε πάρει ὀλόκληρον τὸ νερὸ διὰ τὰ γαλλικὰ βαπόρια πού ἦταν ἐλλειμνεσμένα ἐκεῖ, οὕτως ὥστε αἱ πυροσβεστικαὶ ὑπηρεσίαι δὲν εἶχον οὔτε σταγὸνα νερὸ» καί διατυπώνει τὴν ἄποψη ὅτι οἱ λόγοι τῆς πυρκαγιᾶς παραμένουν ἀγνώστοι. Πάντως, ὁ Sarrail στὶς ἀναμνήσεις του δὲν κάνει καθόλου λόγο γιὰ τὴν πυρκαγιὰ, βλ. Général Sarrail, Mon commandement en Orient, (1916-1918), Paris [1920].

2. Βλ. B. D. Kyriazopoulos, The Weather in Thessaloniki during the Fire of the eighteenth to the twentieth of August 1917, «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Σχολῆς τῶν Φυσικῶν καί Μαθηματικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης» 14(1974) 330.

3. Πληροφορία ἀπὸ τὸν Γ. Κ. Ζωγράφου, ὅ.π., σ. 8.

4. Ὡς τὸ 1887 ἡ Θεσσαλονικὴ ὑδρεὺνταν ἀπὸ τὸ Χορτιάτη καί τὸ Ρετζίκι. Κατὰ τὴν περίοδον 1887-1900 κατασκευάστηκε ὁδραγωγεῖο στὸ Καλοχόρι γιὰ τὴν ὑδροδότηση τῆς δυτικῆς περιοχῆς τῆς πόλης, βλ. Μ. Ι. Μαράβελάκι, Πῶς ὑδρεῖται ἡ Θεσσαλονίκη, «Δελτίον Ἐμπορικῶν-Βιομηχανικῶν Ἐπιμελητηρίων Θεσσαλονίκης», περ. γ', ἔτος ε' (1959) σ. 71.

5. Ἡ σημερινὴ περιοχὴ Τερψιθέας, στὴν ἐπίσημη (καί ἀγνωστὴ γιὰ τὸ κοινὸ) ὀνομασία. Ἀνήκει στὸ Δῆμο Σταυρουπόλεως.

6. Σημ. Κοιν. Ἐλευθερίου (περισσότερο γνωστὴ ὡς Ἐλευθέρια).

7. Σημ. Σταυρούπολις.

8. Βλ. B. D. Kyriazopoulos, ὅ.π., σ. 333, ὅπου ἡ πληροφορία ὅτι δὲν σημειώθηκαν βροχὲς ἀπὸ τίς 29 Ἰουνίου μέχρι τίς 11 Ὀκτωβρίου 1917 (ν. ἡμέρ.).

Όταν στις 11 ή ώρα το βράδυ της 6/19 Αυγούστου έσβησε από μόνη της ή πυρκαγιά, ή περιοχή άναμεσα στους δρόμους Άγίου Δημητρίου-Άγίας Σοφίας-Έγνατία-Έθνικής Άμύνης (σημ. Βασιλίσσης Σοφίας)-Λεωφ. Νίκης (σημ. Βασιλέως Κωνσταντίνου, παλιά παραλία) και βορειοδυτικά της Λέοντος Σοφού, κατά ένα πολύ άδρδ τοπογραφικό διάγραμμα¹, τὰ «καμμένα», δπως άμέσως δνομάστηκαν² ή ή «πυρίκαυστος ζώνη» στη διοικητική όρολογία, είχε άποτεφρωθή και μόνο έλάχιστες οίκοδομές είχαν μείνει άνεπαφες³. Είχαν καταστραφή τὰ κτήρια του ταχυδρομείου, του τηλεγραφείου, του δημαρχείου, των εταιρειών ύδρευσεως και φωταερίου, του Βελγικού Προξενείου και της Αυτοκρατορικής Όθωμανικής Τραπεζής· οί έκκλησίες του Άγίου Δημητρίου, του Άγίου Νικολάου και της Άγίας Θεοδώρας· τδ Σαατλή τζαμί και άλλα τεμένη· ή Άρχιραββινεία με δλόκληρο τδ άπό αϊδωνες διατηρημένο πλούσιο άρχείο της, 16 συναγωγές, πολλά σχολεία των διαφόρων θρησκευτικών κοινοτήτων, δργανώσεων και ξένων άποστολών, δπως οί σχολές άρρένων και θηλέων της Alliance Israélite Universelle και ή ιταλική σχολή· 9.500 σπίτια και τδ έλληνικό Γηροκομείο με την εκεί τοποθετημένη για ασφάλεια βιβλιοθήκη του Πέτρου Παπαγεωργίου⁴· τὰ μεγάλα καταστήματα Τίρριγκ, Στάιν, Μπδν Μαρσέ, Μάγερ και Orosdi· τὰ κοσμοπολιτικά ξενοδοχεία της πλατείας Έλευθερίας Imperial, Ρώμη, Hotel d'Angleterre και τδ Splendid Palace στην παραλία (δπου σήμερα τδ Μεντιτεράνεαν)· τδ ζαχαροπλαστείο του Άλμοσινό στην δδδ Βενιζέλου⁵· τὰ διε-

1. Τὰ άκριβή όρια της καταστραμμένης περιοχής βλ. στο Β.Δ. της 21 Όκτωβρίου 1919 «Περί καθορισμού των άκινήτων των άπαρτιζόντων την κτηματικήν όμάδα της καείσης έκτάσεως της πόλεως Θεσσαλονίκης» (ΦΕΚ 234/24 Όκτωβρίου 1919) και στο σχετικό διάγραμμα της κωδικοποιητικής συλλογής του Χρ. Τριανταφυλλίδου, Αί περί του σχεδίου Corpus Inscriptionum Thessalonicae. Ό Παπαγεωργίου είχε ήδη πεθάνει, χωρίς νά προλάβη νά εκδώσει τδ έργο αυτό. Τὰ χειρόγραφα δμως και τδ άπέραντο υλικό πδ είχε συγκεντρώσει, θά μπορούσαν νά χρησιμοποιηθούν άπό άλλους έρευνητές, μιά και τδ Corpus αυτό άποτελεί άκόμη αίτημα της έπιστήμης, βλ. Γ. Θεοχαρίδη, Ό Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου και ή Μακεδονία, στο άφιερωτικό τομίδιο: Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου (*1859-†1914). Φιλολογικών μνημόσυνον έπί τή πεντηκοστή έπετείφ άπό του θανάτου αυτού (Όανουάριος 1914-Όανουάριος 1964), δργανωθέν υπό της Έταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 15.

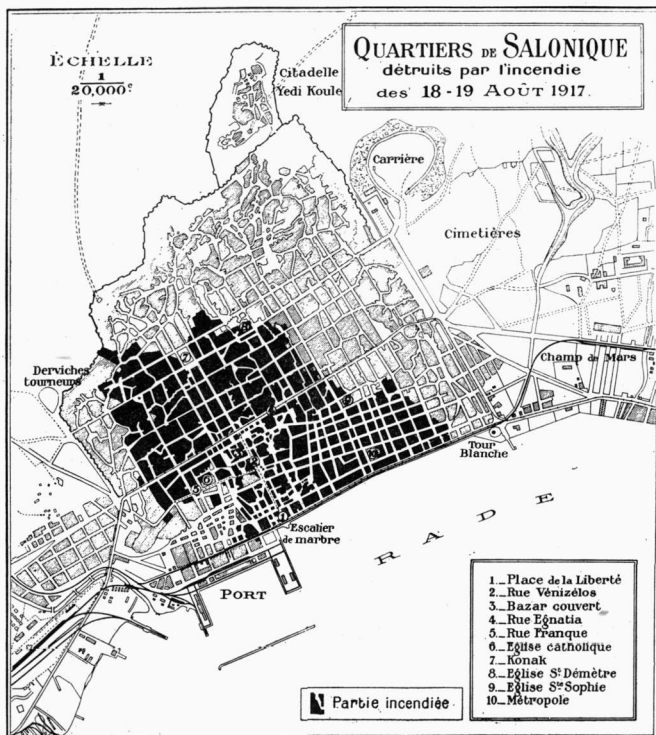
2. Βλ. Γ. Θ. Βαφοπούλου, Σελίδες αυτοβιογραφίας, τ. α', [Άθήνα 1970], σ. 136.

3. Βλ. σχέδ. 1.

4. Μαζί με την πλούσια βιβλιοθήκη του Κρουσοβίτη στην καταγωγή και διεθνούς κύρους φιλόλογου, κάηκε και τδ πολύτιμο άρχείο του όπου, μεταξύ άλλων, ύπήρχαν και χειρόγραφα αντίγραφα 6.000 έπιγραφών, τὰ όποία δ Παπαγεωργίου προδύριζε για την έκδοση ενός Corpus Inscriptionum Thessalonicae. Ό Παπαγεωργίου είχε ήδη πεθάνει, χωρίς νά προλάβη νά εκδώσει τδ έργο αυτό. Τὰ χειρόγραφα δμως και τδ άπέραντο υλικό πδ είχε συγκεντρώσει, θά μπορούσαν νά χρησιμοποιηθούν άπό άλλους έρευνητές, μιά και τδ Corpus αυτό άποτελεί άκόμη αίτημα της έπιστήμης, βλ. Γ. Θεοχαρίδη, Ό Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου και ή Μακεδονία, στο άφιερωτικό τομίδιο: Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου (*1859-†1914). Φιλολογικών μνημόσυνον έπί τή πεντηκοστή έπετείφ άπό του θανάτου αυτού (Όανουάριος 1914-Όανουάριος 1964), δργανωθέν υπό της Έταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 15.

5. Βλ. Άλ. Όρολογά, Ό Χαίμ Άλμοσινό, δ περίφημος ζαχαροπλάστης, έφημ. «Θεσσαλονίκη», 8 Φεβρουαρίου 1964.

Σχέδ. 1. Τοπογραφικό διάγραμμα του κέντρου της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά. Με μαύρο χρώμα σημειώνονται τα καταστραμμένα τετράγωνα.

(Από το λεύκωμα «Incendie de Salonique. 18-19 Août 1917»)

ονή βιβλιοπωλεία του Μ. Μόλχο και του Μ. Τριανταφύλλου¹. τὸ ζαχαροπλαστείο Φλόκα, τὸ ζυθοπωλείο Πεντζίκη καὶ τὸ καφενεῖο Νέα Ἑλλάς (καὶ τὰ τρία βρίσκονταν στὴν πλατεία Ἑλευθερίας)· ἐργοστάσια, μαγαζιά, ἀποθήκες, λέσχες, γραφεῖα, ξενοδοχεῖα, οἱ κινηματογράφοι Ἔντεν, Ὀλύμπια καὶ ὁ παραλιακὸς τότε Πατέ, ὅπου σήμερα τὸ ἐστιατόριο Ὀλύμπιος-Νάουσας, (ἀργότερα ὁ κινηματογράφος μεταφέρθηκε στὴ συμβολὴ τῆς Λεωφ. Βασιλίσσης Ὀλγας μὲ τὴν ὁδὸ Παρασκευοπούλου)· τὰ γραφεῖα καὶ τὰ τυπογραφεῖα τῶν περισσοτέρων ἀπὸ τὶς πολυάριθμες ἐφημερίδες τῆς πόλης, ποὺ ἄλλες τους γιὰ ἀρκετὸ καιρὸ καὶ ἄλλες γιὰ πάντα σταμάτησαν νὰ ἐκδίδονται². Μέσα σὲ λίγες ὥρες, τὸ κεντρικὸ τμῆμα τῆς Θεσσαλονίκης, «ῥαῖο

1. Βρισκόταν ἐκεῖ ὅπου καὶ σήμερα τὸ βιβλιοπωλεῖο τῶν Μ. Τριανταφύλλου Υἱῶν (Ἀριστοτέλους 27). Μετὰ τὴν πυρκαγιά στεγάστηκε σὲ μιὰ ξύλινη παράγκα κοντὰ στὸ Συντριβάνι. «...Κ' εἶχε κρεμασθεῖ στὴν πρόσωπὴ του ἡ εἰκόνα ἐνὸς τεράστιου Φοῖνικος ἄναγεννωμένου ἐκ τῆς τέφρας του», μὲ τὴν ἐπιγραφὴ 'θαρσεῖν χρεῖ!'. Ἦταν τοῦτο ἓνα σάλπισμα αἰσιοδοξίας, ποὺ ἔφθανε ὡς τὶς καρδιὲς τῶν ὀργισμένων νέων' τοῦ καιροῦ, ποὺ, στὴν ἀδυναμία τους ν' ἀγοράζουν βιβλία, κολλοῦσαν τὸ πρόσωπό τους στὴ βιτρίνα προσπαθώντας νὰ μαντέψουν τὸ περιεχόμενο τῶν βιβλίων μονάχα ἀπὸ τοὺς τίτλους τῶν, γράφει ὁ Γ. Θ. Βαφὸπουλος στὸν πρόλογο τοῦ: Κ ὥ σ τ α Χ ρ. Κ ὀ κ κ ι ν ο υ, Μικρά πεζά, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 8.

2. Εἶναι ἰδιαίτερα δύσκολο νὰ προσδιορισθῇ ὁ ἀκριβὴς ἀριθμὸς τῶν ἐφημερίδων τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, μιὰ καὶ τὸ πολῦτιμο καὶ σχολαστικὰ διατηρημένο ἀρχειο ἐντὺπὼν καὶ ἐφημερίδων τοῦ Γραφείου Τύπου τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Μακεδονίας πωλήθηκε μὲ τὴν ὁκτὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ ἐλληνοϊταλικοῦ πολέμου γιὰ τὸ ... φόβο πυρκαγιῶν ἀπὸ τοὺς βομβαρδισμοὺς (βλ. Ἀ λ. Ὡ ρ ο λ ο γ ᾱ, Ἰωάννης Μινάρδος, ὁ διευθυντὴς τοῦ Γραφείου Τύπου, ἐφημ. «Θεσσαλονίκη», 8 Νοεμβρίου 1963). Παράλληλα ὅμως, δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ τονιστῇ ὅτι στὴ Θεσσαλονικὴ ἐκδίδονταν τότε περισσότερες ἐφημερίδες ἀπ' ὅποιαδήποτε ἄλλη ἐλληνικὴ πόλη. Ἡ πυρκαγιά τοῦ 1917 βρῆκε σὲ ἀνησυχία τὶς ἐξῆς ἐφημερίδες: «Μακεδονία» τοῦ Κ. Βελλίδη (1911), «Νέα Ἀλήθεια» τοῦ Ι. Κούσκου-ρα (πρῶτοβγῆκε τὸ 1903 ὡς «Ἀλήθεια»), «Νέα Ἑλλάς» τῶν Θ. Κουτοῦπης καὶ Ἀλ. Λέτσα (1917 ποὺ σταματᾷ μὲ τὴν πυρκαγιά), «Φῶς» τοῦ Δ. Ρίζου (1914), «Ὁ Ἐργάτης» τοῦ Ἀλ. Ὡρολογᾷ (1916) διακόπτεται ὀριστικά μὲ τὴν πυρκαγιά), (βλ. Ἀ λ. Ὡ ρ ο λ ο γ ᾱ, Τύπος Θεσσαλονίκης, στὸν τόμο: «Θεσσαλονίκη, 1912-1962», [Θεσσαλονίκη 1962], σ. 549-551), «Progrès», «Opinion», «Independant», «Βῆμα» τοῦ Χ. Γουγούση, «Tribune» τοῦ Χ. Βαμβακά (βλ. Ἀ λ. Ὡ ρ ο λ ο γ ᾱ, Ὁ Χαρίσιος Βαμβακάς, ὁ Δήμαρχος Θεσσαλονίκης, ἐφημ. «Θεσσαλονίκη», 31 Δεκεμβρίου 1963), «Paris-Balkans» τοῦ Ρ. Colombe, «The Balkan News» τοῦ Η. Collinson Owen, «Voce d'Italia», «Ἑλευθέρα Μακεδονία» τοῦ Ἀν. Μέρου, «Hak» τοῦ Τοῦρκου συνταγματάρχῃ Σαμὴ μπέη, «Srpski Glasnik», «Russkij Slovo» τοῦ Ν. Δαμασκηνοῦ, «Courrier de Salonique» τοῦ Μιτὰτ ἐφέντη, «Echo de Salonique», «Echo da France» τοῦ J. Rattau, «Velika Srbija» τοῦ Ἀν. Μέρου (βλ. Ἀ λ. Ὡ ρ ο λ ο γ ᾱ, Ἀναστάσιος Μπέρος, ἐφημ. «Θεσσαλονίκη», 14 Ἰανουαρίου 1964), «Ἡ Σημαία» τοῦ Α. Ζουρμπά, «Ὁ Νεολόγος» τοῦ Α. Βουτυρά, «καὶ ἄλλες» γράφει ἀόριστα ὁ Ι. Μ π ῆ τ ο ς, Ἡ προοδευτικὴ ἐξέλιξις τοῦ ἐλληνικοῦ τύπου Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ τελευταῖα τεσσαράκοντα ἔτη, «Λεύκωμα τῆς Βορείου Ἑλλάδος τοῦ ἔτους 1934», ἐκδ. Γεωργίας Νένε, Ἀθήναι 1934, σ. 39, ὁ ὁποῖος προσθέτει ὅτι ἡ πυρκαγιά τοῦ 1917, ἡ ἀναχώρησις τῆς Προσωρινῆς

σάν τη Σεβίλλη, τὸ Τολέδο καὶ τὴν Κόρδοβα»¹, ἔπαψε νὰ ζῇ καὶ πάνω ἀπὸ 70.000 ἄνθρωποι ἔμειναν ἄστεγοι καὶ καταστραμμένοι². «Ἡ συμφορὰ εἶναι τρομερή...», ἀνακοίνωσε στὴ Βουλὴ ὁ Ἑλευθέριος Βενιζέλος³, ποὺ δὲν συνήθιζε τοὺς υπερβολικοὺς χαρακτηρισμούς.

Σὲ 8.000.000 χρυσὲς λίρες ὑπολογίστηκε τὸ ὕψος τῶν ὑλικῶν ζημιῶν, χωρὶς νὰ περιλαμβανοῦμε στὸ ποσὸ αὐτὸ τὴν ἀνεκτίμητη ἀξία τῶν ἀποτεφρωμένων μνημείων. Τὰ τρία τέταρτα τῶν περιουσιῶν ἦταν ἀσφαλισμένα σὲ ἀγγλικὲς κυρίως ἐταιρεῖες καί, πραγματικά, καταβλήθηκαν ἀσφάλιστρα ὕψους 3.500.000 λιβρῶν⁴.

Ἀμέσως μετὰ τὴν πυρκαγιὰ πάρθηκαν τὰ πρῶτα μέτρα γιὰ τὴν προσωρινὴ ἀντιμετώπιση τῶν ἀναγκῶν. Καὶ πρέπει νὰ τονιστῇ ὅτι ἡ τότε γενικὴ κατάσταση δὲν ἄφηνε μεγάλη περιθώρια κρατικῆς μέριμνας. Ἡ Ἑλλάδα βρισκόταν οὐ πόλεμο. Μόλις πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ εἶχε ἀποκατασταθῇ ἡ ἐνότητα τῆς χώρας μετὰ τὴν ἐκθρόνιση τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τὴ μεταφορὰ τῆς κυβερνήσεως στὴν Ἀθήνα. Ἡ ἴδια ἡ Θεσσαλονικὴ εἶχε μεταβληθῇ σὲ περιχαρακωμένο στρατόπεδο, ὅπου συνωστίζονταν μόνιμοι κάτοικοι, χιλιάδες πρόσφυγες καὶ στρατεύματα ἔξι κρατῶν καὶ πολλὴ περισσοτέρων φυλῶν.

Παρὰ τὶς ἀνυπέρβλητες δυσκολίες, ἡ κρατικὴ φροντίδα ἦταν ἄμεση καὶ ἀμέριστη, τραγικὴ προδρομικὴ ἐμπειρία τῶν ἀρχῶν γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Σὲ παραπήγματα ἐτοιμασμένα γιὰ τὸ προσφυγικὸ στοιχεῖο τῶν κατεχομένων ἀπὸ τοὺς Γερμανοβουλγάρους περιοχῶν τῆς Μακεδονίας, στεγάστηκαν 800 οἰκογένειες καὶ λειτούργησαν κέντρα διανομῆς ψωμοῦ σὲ διάφορα σημεῖα τῆς πόλης, ποὺ τροφοδοτοῦσαν δωρεάν 30.000 ἄτομα. Οἱ ἑλληνικὲς καὶ ξένες ὑπηρεσίες τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ μοίραζαν, ἐπίσης, τρόφιμα. Παράλληλα, οἱ βρετανικὲς καὶ γαλλικὲς στρατιωτικὲς ἀρχὲς δημιούργησαν ἔμπεδα πυροπαθῶν. Στὴ συνέχεια, συστήθηκε ἀπὸ τὸν Κυβερνητικὸ Ἀντιπρόσωπο Περικλῆ Α. Ἀργυροπούλου ἡ «Διεύθυνσις Θυμάτων Πυρκαϊᾶς», ποὺ ἀνέλαβε ἀμέσως τὴν ὀργάνωση τῆς κρα-

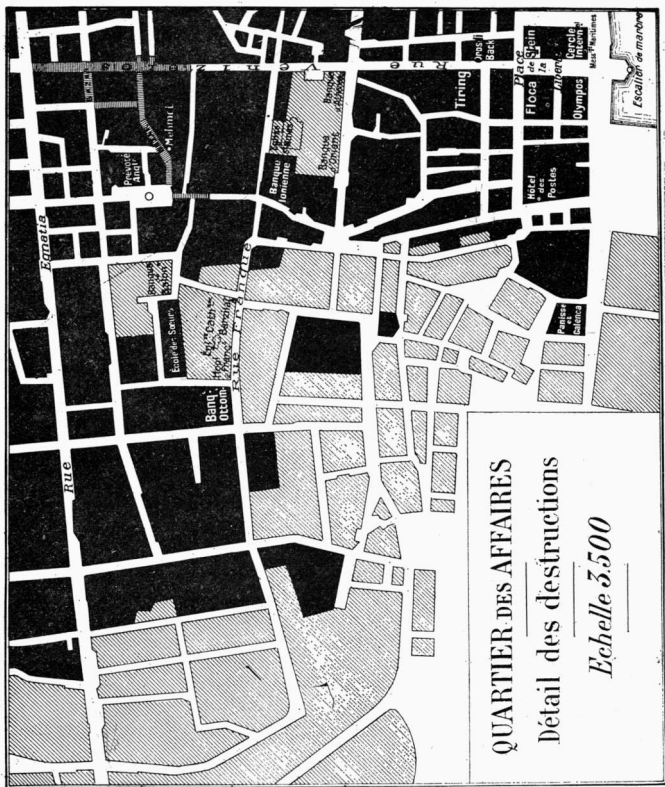
Κυβερνήσεως γιὰ τὴν Ἀθήνα καὶ τὸ τέλος τοῦ πολέμου «ἔσχον ἄμεσον τὸν ἀντίκτυπὸν τῶν ἐπὶ τῆς ὥς ἂν ζωηροτάτης δημοσιογραφικῆς κινήσεως, οὕτω δὲ σχεδὸν ὅλοι πάλιν αἱ ὑπὸ τὰς περιεργότερας ἀλλὰ καὶ τραγικωτέρας τῶν συνθηκῶν ἐκδοθεῖσαι εἰς Ἑλληνικὴν καὶ ξέναν γλώσσαν ἐφημερίδες παραμένουν ὡχροτάτῃ ἀνάμνησις πλέον».

1. Βλ. στοῦ Γ. Ἰωάννου, Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης, ἐφημ. «Καθημερινή», 7 Μαρτίου 1977.

2. Βλ. σελ. 2.

3. Ἀγόρευση στὴ συνεδρία τῆς Βουλῆς τῆς 7/20 Αὐγούστου 1917, βλ. Β. Δ. Κυριαζοπούλου, Τὰ πενήντα χρόνια τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1926-1976, [Θεσσαλονικὴ 1976], σ. 220, σημ. 113.

4. Κατὰ τὸν Γ. Κ. Ζωγραφάκη, ὅ.π., σ. 8. Πρβλ. H. Collinson Owen, ὅ.π., σ. 103.

Σχέδ. 2. Τοπογραφικό διάγραμμα του εμπορικού κέντρου της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά. Μὲ μαῦρο χρώμα σημειώνονται τὰ καταστραμμένα τετράγωνα.
(Ἀπὸ τὸ βιβλίο «Incendie de Salonique, 18-19 Août 1917»)

τικῆς μέριμνας γιὰ τὰ θύματα καὶ συνάμα τὸ συντονισμό τῶν ἐνεργειῶν τῶν κρατικῶν, ἰδιωτικῶν καὶ ξένων φορέων περίθαλψης καὶ ἀποκατάστασης τῶν πυροπαθῶν, κάτω ἀπὸ τὴν ἐποπτεία τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς Περιθάλψεως, ποὺ ἰδρύθηκε μὲ τὸ Β.Δ. τῆς 6 Σεπτεμβρίου 1917 (βλ. σ. 160, σημ. 2)¹.

Τὸν ἴδιο καιρὸ ἀρχισάν καὶ οἱ ἐνέργειες γιὰ τὸν προγραμματισμὸ τῆς ἀνοικοδόμησης τῆς πυρκαυστῆς ζώνης πάνω σὲ σύγχρονο πολεοδομικὸ σχέδιο, ποὶ θὰ μετέβαλε τὴ Θεσσαλονίκη σὲ πρότυπο πόλης. Ἐδῶ πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἡ συμβολὴ τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῆς συγκοινωνίας Ἀλεξ. Παπαναστασίου ποῦ, μὲ χρονολογικὰ πρῶτο νομοθέτημα τὸ Ν. 823/1917, ἐγκαινίασε τὶς ἐλπιδοφόρες προσπάθειες γιὰ τὴ δημιουργία μιᾶς συγχρονισμένης καὶ μὲ πολεοδομικὲς προοπτικὲς προικοδοτημένης πόλης². Ὁ Παπαναστασίου σύστησε ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἐκπόνηση τοῦ νέου ρυμοτομικοῦ σχεδίου³. Μέλη τῆς ὀρίστηκαν ὁ Ἀγγλὸς ἀρχιτέκτονας T. Mawson, οἱ Γάλλοι Jos. Pleyber, πολιτικὸς μηχανικὸς, καὶ Ern. Hébrard, ἀρχιτέκτονας, ὁ καθηγητὴς τοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνίου Ἀγγ. Γκίνης, οἱ ἀρχιτέκτονες Ἀριστ. Ζάχος καὶ Κ. Κιτσίκης καὶ ὁ δήμαρχος τῆς Θεσσαλονίκης Κ. Ἀγγελάκης⁴. Ἡ ἐπιτροπὴ πλαισιώθηκε ἀπὸ Γάλλους ἀρχιτέκτονες καὶ μηχανικοὺς, ποὺ ὑπηρετοῦσαν στὴν Armée d' Orient, ἐνῶ ὁ καθηγητὴς τῆς γεωδαισίας στὸ Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο Δ. Λαμπαδάριος μὲ τοὺς μηχανικοὺς Σ. Νομικό, Ἀν. Λευθεριώτη καὶ Α. Μακρῇ ἀνέλαβαν τὴν ἐκπόνηση τοῦ τοπογραφικοῦ καὶ τοῦ κτηματογραφικοῦ σχεδίου⁵ καὶ ὁ Ἀνάργ. Δημητρακόπουλος ἐπιφορτίσθηκε μὲ τὴ νομοπαρασκευαστικὴ ἐργασία. Πρὶν περάσει ἓνας χρόνος ἀπὸ τὴν καταστροφὴ, στίς 29 Ἰουνίου 1918, τὸ σχέδιο παραδόθηκε στὴ Γενικὴ Διοίκησιν Μακεδονίας.

Ἦσως εἶναι περιττὸ νὰ τονισθῇ ὅτι αὐτὸ τὸ «πολὺ φιλόδοξο»⁶ σχέδιο

1. Γιὰ τὴν περίθαλψη τῶν θυμάτων, βλ. καὶ J. h. Saïas, ὅ.π., σ. 8-10.

2. Βλ. τὶς σχετικὲς μὲ τὴν ἀνοικοδόμηση τῆς Θεσσαλονίκης ἀγορεύσεις τοῦ Ἀλεξ. Παπαναστασίου στὸν τόμο: Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου, Μελέτες, Λόγοι, Ἀρθρα, [Ἀθήνα] 1957, σ. 266-278. Ἐπίσης Χρ. Τσιλαλή, Βενιζέλος, Παπαναστασίου καὶ ἡ χάραξη τῆς νεότερης Θεσσαλονίκης, ἐφημ. «Τὸ Βῆμα», 2 Νοεμβρίου 1975.

3. Ἀπόφαση Ὑπουργοῦ τῆς Συγκοινωνίας ὅπ' ἀριθμ. 104612/11 Ὀκτωβρίου 1917.

4. Γιὰ τὴν ἐπιτροπὴ καὶ τὸ ἔργο τῆς βλ. γενικὲς πληροφορίες καὶ βιβλιογραφία στὸν Χρ. Τσιλαλή, Ernest Hébrard. Ἐνα ὄνομα συνδεδεμένο μὲ τὴν Ἑλλάδα, «Ζυγός», τχ. 19 (Μάρτιος-Ἀπρίλιος 1976) 70-75. Ὁ Jos. Pleyber δημοσίευσε ἀργότερα τὸ πρωτοποριακὸ βιβλίο Le problème de l'habitation à Salonique et à la campagne, χ.τ. καὶ χρ. ἔκδ., σσ. X+170, οἱ ὑποδείξεις τοῦ ὁποίου ἐπίσης δὲν ἐφαρμόστηκαν. Βλ. ἐπιπλέον J. h. Saïas, ὅ.π., σ. 11-47. Κ. Κιτσίκης, Ἡ κτιριολογικὴ ἀποψὶς τοῦ νέου σχεδίου τῆς Θεσσαλονίκης, Ἀθήναι 1919 τοῦ Ἰδίου, Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ καὶ τὴν ἀνοικοδόμηση τῆς Θεσσαλονίκης, «Ἀρχιτεκτονικὴ», τχ. 35 (Σεπτέμβριος-Ὀκτώβριος 1962) 28-30, καὶ τὸ λεύκωμα: * 50 ἐτῶν δράση τοῦ Κώστα Κιτσίκη, 1965, σ. 23 κ.έ.

5. Β.Δ. 14 Σεπτεμβρίου 1917.

6. Παρατήρηση τῶν W. T. Wood - A. J. Mann, ὅ.π., σ. 18.

δεν εφαρμόστηκε. Τα οικονομικά συμφέροντα διαφόρων ισχυρών οικοπεδούχων και ή μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου 1920¹ υποχωρητικότητα του κράτους στις κομματικές πιέσεις και τις ευγενικές υποδείξεις από το εξωτερικό, το τροποποιούσαν κάθε τόσο². Πάντως, ο κεντρικός τομέας της πόλης, έστω και με κολοβωμένο το αρχικό σχέδιο, απέκτησε ρυμοτομία και ψηή σύγχρονη σε σύγκριση πάντα με την κατάστασή του πριν από την πυρκαγιά. Η πιο αξιοσημείωτη όμως συνέπεια για τη Θεσσαλονίκη ήταν η ποιοτική, αργότερα και ποσοτική, αφαίμαξη του πληθυσμού της με την έναρξη της αναχώρησης επιφανών οικογενειών προς νέες εστίες. Άρκετοι Έλληνες εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα. Πολλοί Έβραιοι εγκατέλειψαν την από αιώνες «Μητέρα εν Ίσραήλ»³ και έφυγαν σε δυτικές χώρες, ιδίως στη Γαλλία, ενώ ένας αριθμός τους ξεκίνησε για την Παλαιστίνη παρακινημένος από το σιωνιστικό κήρυγμα. Η πυρκαγιά είναι, επίσης, το χρονικό σημείο που σηματοδεύει τη βαθμιαία απώλεια του κοσμοπολιτικού χαρακτήρα της πόλης με την έναρξη της μετοικεσίας των Εβραίων, Φράγκων, Τούρκων και άλλων Βαλκανίων κατοίκων της προς τις εθνικές τους κοιτίδες.

Το έγγραφο που δημοσιεύεται στη συνέχεια είναι ένα υπόμνημα από 1/14 Φεβρουαρίου 1919, που εξέπληξε ο Γενικός Γραμματέας της Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας και πρώην προϊστάμενος της Διευθύνσεως Θυμάτων Πυρκαγιάς Άλξ. Α. Πάλλης⁴, σχετικά με την πυρκαγιά και τη δρα-

1. Βλ. Ν. Καστριόν, δ.π.

2. Βλ. το τελικό πολεοδομικό διάγραμμα στο σχέδ. 3.

3. P. Risaï (= J. Nehama), La ville convoitée. Salonique, Paris 1918, σ. 193.

4. Ο Άλέξανδρος Α. Πάλλης ήταν γιός του λογοτέχνη και από τους αρχηγούς του δημοτικισμού Άλ. Πάλλη. Γεννήθηκε στη Βομβή το 1883. Σπούδασε στο Κολλέγιο του Ήτον και στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης πολιτικές επιστήμες και φιλολογία. Ήταν υπάλληλος της βρετανικής διοίκησης στην Αίγυπτο (1907-1913) όταν κλήθηκε από το Βενιζέλο να στελεχώσει τη διοίκηση των Νέων Χωρών. Στη Θεσσαλονίκη υπηρέτησε (1913-1919) ως γενικός οικονομικός επιθεωρητής, γενικός γραμματέας της Επιτροπής Έγκαταστάσεως Προσφύγων, διευθυντής της Υπηρεσίας Περιθάλψεως και της Διευθύνσεως Θυμάτων Πυρκαγιάς και γενικός γραμματέας της Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας. Το 1919 οργάνωσε στην Κωνσταντινούπολη την επανεγκατάσταση των Θρακών και Μικρασιατών προσφύγων στις εστίες τους. Το έργο του έτος παραιτήθηκε από τη θέση του και υπέβαλε υποψηφιότητα στις βουλευτικές εκλογές του 1920 στη Θεσσαλονίκη με το κόμμα των Φιλελευθέρων, αλλά δεν εξελέγη και ιδιώτευσε. Τον Ιανουάριο του 1922 τραυματίστηκε μαζί με το ναύαρχο Παύλο Κουντουριώτη από δολοφονική επίθεση των βασιλοφρόνων. Μετά τη μικρασιατική καταστροφή, ως εκπρόσωπος του Υπουργείου Προνοίας και του Έλληνικού Έρυθρου Σταυρού οργάνωσε στην Κωνσταντινούπολη τη μεταφορά των προσφύγων του Πόντου και της Προποντίδας στην Ελλάδα και το 1923 ήταν μέλος της μικτής επιτροπής ανταλλαγής των πληθυσμών. Το 1924 αντιπροσώπευσε την Ελλάδα στη διεθνή διαιτητική επιτροπή για την κατανομή του θωμανικού δημοσίου χρέους. Στη συνέχεια διετέλεσε νομάρχης στην Κέρκυρα (1925), εκπρόσωπος της Ελλάδος στη διεθνή επιτροπή

Σχέδ. 3. Τὸ σχέδιο ενομοτομίας, ὅπως τελικὰ διαμορφώθηκε, τῆς προίκαντοτης ζώνης.

(Ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Χρ. Ν. Τριανταφυλλίδου, Αἱ περί τοῦ σχεδίου Θεσσαλονίκης ἰσχύουσαι διατάξεις ἐν κωδικοποιήσει, Θεσσαλονίκη 1928)

(Ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Χρ. Ν. Τριανταφυλλίδου,
Αἱ περὶ τοῦ σχεδίου Θεσσαλονίκης ἰσχύουσαι
διατάξεις ἐν κωδικοποιήσει, Θεσσαλονίκη 1928)

στηριότητα τόσο της Διευθύνσεως αυτής όσο και της Κεντρικής 'Επιτροπής 'Εράνων κατά τὸ διάστημα ἀπὸ 22 Αὐγούστου 1917 ὡς τὶς 31 Δεκεμβρίου 1918. 'Απευθυνόταν στὸ Γενικὸ Διοικητὴ Μακεδονίας 'Αν. 'Αδοσίδη¹, ὑπὸ τὴν ιδιότητά του ὡς προέδρου τῆς Κεντρικῆς 'Επιτροπῆς 'Εράνων. Τὸ χειρόγραφο σχέδιο τῆς ἐκθεσης αὐτῆς ἐπεσήμενα στὸ φάκελο Ε.17 («Διάφορα φυλλάδια, προκηρύξεις, ἐφημερίδες») τοῦ 'Ιστορικοῦ 'Αρχείου Μακεδονίας². Στὸ ἴδιο 'Αρχεῖο ἀπόκειται καὶ τὸ μόνο, ἴσως, διασωθὲν στὴ Θεσσαλονικὴ τυπωμένο ἀντίτυπο τοῦ ὑπομνήματος αὐτοῦ ποὺ κυκλοφόρησε μὲ τὸν τίτλο «'Εκθεσις πεπραγμένων / καὶ / ἀπολογισμὸς / τῆς 'Επιτροπῆς 'Εράνων / ὑπὲρ τῶν θυμάτων / τῆς πυρκαϊᾶς Θεσσαλονίκης / διὰ τὰ ἔτη 1917-1918. / Τύποις 'Αγκύρας' Ι. Κουμένου Θεσσαλονίκης», χωρὶς χρονολογία ἐκδοσης (πρέπει νὰ εἶναι στὰ 1919), σχ. 16ο, σσ. 16^ο. 'Η ἴδια ἐκθεση τυπώθηκε καὶ κυκλοφόρησε, ἐπίσης, σὲ γαλλικὴ μετάφραση⁴ μὲ ἐλάχιστες προσθήκες. Τόσο

ἀποκαταστάσεως τῶν προσφύγων (1926-1930), γενικὸς γραμματέας τοῦ 'Υπουργείου 'Υγεινῆς (1930-1931), ἐκπρόσωπος τῆς Κοινωνίας τῶν 'Εθνῶν στὴν 'Ελλάδα γιὰ τὴν ἀποκατάστασι τῶν Ρώσων καὶ 'Αρμενίων προσφύγων (1936-1938) καὶ διευθυντῆς τοῦ γραφείου τύπου τῆς πρεσβείας μας στὸ Λονδίνο (1946-1952). 'Ο Α. Α. Πάλλης δημοσίευσσε μεγάλο ἀριθμὸ βιβλίων καὶ μελετῶν σὲ διάφορες γλώσσες γιὰ δημοσιονομικὰ ζητήματα, τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν, τοὺς πρόσφυγες καὶ τὴν κοινωνικὴ πρόνοια, καθὼς καὶ φιλολογικὰ καὶ ἱστορικὰ ἔργα, ὅπως τὴ «Φυλλάδα τοῦ Μεγαλέξαντρου», τὴν ἱστορίαν τῶν γενιτῶν κ.ἄ. Πέθανε στὴν 'Αθήνα τὸ 1975.

1. 'Ο 'Αναστάσιος 'Αδοσίδης (1873-1942), δημοσιογράφος καὶ πολιτικός, διετέλεσε νομάρχης Κυκλάδων (1913), Γενικὸς Διοικητὴς Σάμου (1914), νομάρχης Θεσσαλονίκης (11-9-1915/23-11-1915 καὶ 1-10-1916/28-8-1917), διευθυντῆς τοῦ πολιτικοῦ γραφείου τοῦ 'Ελευθερίου Βενιζέλου καὶ Γενικὸς Διοικητὴς Μακεδονίας μὲ βαθμὸ ὑπουργοῦ (9-6-1918/24-11-1920).

2. 'Εγκάρδια εὐχαριστῶ τὸ φίλο διευθυντὴ τοῦ 'Ιστορικοῦ 'Αρχείου Μακεδονίας κ. Β. Δημητριάδην γιὰ τὴν εὐγενὴ φιλοξενία μὲ τὴν ὁποία περιβάλλει τοὺς ἐπισκέπτες τοῦ 'Αρχείου, καθὼς καὶ τὸ φίλο κ. Ντίνου Χριστιανόπουλο γιὰ τὴ βοήθειά του.

3. Τὴν ἄγνοιάν μου γιὰ τὴν ἐκτύπωση τοῦ ὑπομνήματος κάλυψε ὁ φίλος κ. Β. Δημητριάδης, ποὺ ἐπὶ πλέον γενναιοδωρὰ ἔθεσε στὴ διάθεσή μου φωτοτυπία τοῦ σπανιωτάτου αὐτοῦ ἀντιτύπου. Τοῦ ἀπευθύνω θερμὲς εὐχαριστίες.

4. Τό, ἐπίσης, δυσέυρετο πιά σήμερα φυλλάδιο αὐτὸ φέρει τὸν τίτλο: Rapport / sur la Gestion / de la Comission Centrale de Secours / aux Sinistres de Salonique / pour la Periode / 22 Aout 1917-31 Decembre 1918. / Imprimerie Papeterie «Eclair» / rue Salamine N.2 / Succursale rue Franque (Mazi han N. 12), σχ. 16^ο, σσ. 22 + τοπογραφικὸς χάρτης τῆς Θεσσαλονίκης. Δὲν ἀναγράφεται ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος τῆς ἐκδοσης, ποὺ εἶναι Θεσσαλονικὴ 1919. Στὴ σ. 3. δημοσιεύεται, σὲ γαλλικὴ πάντα μετάφραση, τὸ διαβιβαστικὸ ἔγγραφο τοῦ Α. Α. Πάλλη πρὸς τὸν 'Αν. 'Αδοσίδη, μὲ τὸ ὁποῖο τοῦ ὑπέβαλε τὴν ἐκθεσὴ του. Τὸ μόνο ἀντίτυπο ποὺ βρῆκα ἀνήκει στὴ βιβλιοθήκη τῆς 'Εταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Χάριν τῆς ἱστορικῆς περιεργείας πρέπει νὰ ἀναφερθῇ ὅτι ἡ ἐκτύπωση τοῦ φυλλαδίου αὐτοῦ πρέπει νὰ καλύφθηκε μὲ χρήματα ἀπὸ διαφημίσεις. Πῶς ἄλλωδς μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ ἡ προτροπὴ τῆς σ. 11 «Fumez tous les cigarettes Yanoukaki-Protopara» καὶ ἡ ὁλοσέλιδη διαφήμιση τῶν τσιγάρων Titan καὶ Dido τῆς καπνοβιομηχανίας τῶν 'Αδελφῶν Καρακίττης;

τὸ ἐλληνικὸ, ὅσο καὶ τὸ γαλλικὸ φυλλάδιο δὲν ἀναφέρουν τοὺς λόγους ποὺ ἐπέβαλαν τὴν ἐκτύπωση τοῦ ὑπομνήματος σὲ δύο γλῶσσες. Τὸ πιθανώτερο εἶναι ὅτι εἶχαν διατυπωθῇ παράπονα καὶ σχόλια ἀπὸ ἐλληνικοὺς καὶ ξένους κύκλους γιὰ τὸ ἔργο τῆς περίθαλψης τῶν πυροπαθόν. Ἔτσι ἡ Διεύθυνσις Θυμάτων Πυρκαϊᾶς ἀπάντησε ἑμμεσὰ μὲ τὴ δημοσίευση τῆς ἔκθεσης τοῦ Α. Α. Πάλλη¹. Ἡ ἔκθεση αὐτὴ ἀναδημοσιεύεται ἐδῶ πιστὰ, μιὰ καὶ ἡ τόσο δυσεύρετη, ἂν ὄχι ἄγνωστη, σήμερα ἔκδοσὴ τῆς ἐπέχει θέσης χειρογράφου, καὶ παρατίθεται σχετικὸς ὑπομνηματισμὸς σὲ ὑποσημειώσεις, ὅπου οἱ ἀναφορὲς στὴ γαλλικὴ ἔκδοσὴ τῆς γίνονται μὲ τὴν ἑνδειξὴ *Rapport* καὶ στὸ σχέδιό τῆς μὲ τὴν παραπομπὴ *Σχέδιο*.

ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

σ. 1

Ἐν Θεσ/νίκῃ τῇ 1/14 Φεβρουαρίου 1919

Ἀριθ. Πρωτ.

Πρὸς τὸν
κ. Α. ΑΔΟΣΙΑΝ
Γενικὸν Διοικητὴν Θεσσαλονίκης
Ὡς Πρόεδρον τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς
Ἐράνων ὑπὲρ τῶν θυμάτων τῆς Πυρκαϊᾶς
Θεσσαλονίκης

Ἐνταῦθα

Κύριε Πρόεδρε

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω ὑμῖν συνημμένως ἔκθεσιν πεπραγμένων μετὰ ἀπολογισμοῦ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς Ἐράνων ὑπὲρ τῶν θυμάτων τῆς Πυρκαϊᾶς Θεσσαλονίκης διὰ τὴν περίοδον 22 Αὐγούστου 1917 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1918.

εὐπειθέστατος
Α. Α. Πάλλης
Τέως Προϊστάμενος τῆς Διευθύνσεως Θυμάτων Πυρκαϊᾶς

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

σ. 3

Αἰτία τῆς πυρκαϊᾶς. — Ὑλικά ζήμια.

Ἡ φοβερὰ πυρκαϊά, ἥτις κατέστρεψεν ἐντὸς 32 ὥρῶν τὰ δύο τρίτα τῆς ἀρχαίας περιοχῆς τῆς Θεσσαλονίκης, ἐξεδηλώθη τὴν 5-18 Αὐγούστου 1917

1. Ἀπόσπασμα μιᾶς ἄλλης ἔκθεσης τοῦ Α. Α. Πάλλη ἀπὸ 10/23 Σεπτεμβρίου 1917, σχετικῆς μὲ τὰ πρῶτα μέτρα βοήθειας στοὺς πυροπαθεῖς, δημοσιεύτηκε ὡς παράθεμα στὸ ἄρθρο τοῦ Ν. Καστρινοῦ, ὅ.π.

περί τήν 3ην ὥραν μ.μ. ἐντὸς μικρᾶς οἰκίας ἐπὶ τῆς οδοῦ Ὁλυμπιάδος [ὑπ' ἀριθ. 3]¹ ἦτις κατωκεῖτο ὑπὸ προσφύγων. Ὀλίγοι σπινθήρες ἐκ τῆς πυρᾶς τοῦ μαγειρείου πεσόντες, ὡς φαίνεται, ἐπὶ σωροῦ χόρτου εὐρισκομένου ἐντὸς τοῦ ἐγγὺς ὑπογείου ἤρασαν τὸ πῦρ τὸ ὅποιον ἐντὸς ὀλίγου μετεδόθη εἰς ὀλόκληρον τὴν οἰκίαν. Τόσον ὁ σφοδρῶς πνέων («Βαρδάρης») ὅσον καὶ ἡ ἔλλειψις ἐπαρκῶν πυροσβεστικῶν μέσων² ἐπέτρεπεν εἰς τὰς φλόγας νὰ προχωρήσουν μεθ' ἁλματωδούς ταχύτητος.

Μέχρι τῆς 11ης ὥρας μ.μ. τῆς 6/19 Αὐγούστου 1917, ὅτε ἀπεσβέσθη ἀφ' ἐαυτῆς ἡ πυρκαϊά, ἐπιφάνεια ἐνὸς ἑκατομ. τετραγωνικῶν μέτρων εἶχε προσβληθῇ. Ἐννέα χιλιάδες πεντακόσiai οἰκοδομαὶ κατεστράφησαν καὶ ἄνω τῶν ἑβδομήκοντα χιλιάδων ἀνθρώπων εὐρέθησαν ἄστεργοι³.

Ἡ ἀξία τῶν ζημιῶν, μὴ συμπεριλαμβανομένων τῶν μνημείων, ἐπελογίσθη εἰς διακόσια περίπου ἑκατομμύρια δραχμῶν ἐκ τῶν ὁποίων ἑκατὸν ἐξήκοντα ἑκατομμύρια ἦσαν ἡσφαλισμένα.

Ἀπασαι αἱ Κοινότητες Ἰσραηλιτικῇ, Ὁρθόδοξος, καὶ Ἰσλαμικῇ, ὑπέστησαν σοβαρὰς ζημίας. Ἡ Ἰσραηλιτικὴ Κοινότης ἐπῆρξεν ἡ μᾶλλον δοκιμασθεῖσα τόσον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πυριπαθῶν μελῶν τῆς, ὅστις ὑπερέβη τὰς 50 χιλ. ὅσον καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν ὀλικῶν ζημιῶν⁴.

σ. 4 Ἡ Ἀρχιεραββινεία μεθ' ἀπάντων τῶν ἀρχείων τῆς, 16 Συναγωγαὶ⁵ καὶ

1. Κοντὰ στὴν ἀρχὴ τῆς οδοῦ Ἀγίου Δημητρίου, στὸ συνοικισμό Μεβλ(εβ)ιχανέ (λαϊκὴ ὀνομασία μέχρι σήμερα: Μεβλανέ), ὅπως ὀνομάστηκε ἡ περιοχὴ ἀπὸ τὸ γειτονικὸ τεκέ τῶν μεβλεβήδων δερβίσηδων, βλ. Γ. Μωραϊτοπούλου, Τοπογραφία Θεσσαλονίκης, Ἀθῆναι 1883, σ. 26. Γιὰ τὸν τεκέ, βλ. Ἀ. π. Βακαλόπουλου, Ἱστορικές ἔρευνες ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς Θεσσαλονίκης, «Μακεδονικὰ» 17(1977) 35 κ.έ. Πρβλ. καὶ τὸ τραγούδι τῆς μεσοπολεμικῆς περιόδου: «Καὶ μαγαζί στὸ Μεβλανέ/δίπλα στοῦ Καφαντάρη...», βλ. Ἀ. λ. Ὠρολόγια, Ὁ Μήτσος Καφαντάρης, ὁ τύπος τοῦ ὑποκόσμου, ἐφημ. «Θεσσαλονίκη», 26 Δεκεμβρίου 1963.

2. Ἡ πυροσβεστικὴ ὑπηρεσία τῆς πόλης δὲν εἶχε βελτιωθῇ σὲ σύγκρισή μετὰ τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας, ἀλλὰ καὶ τὰ πυροσβεστικὰ μέσα τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων δὲν ἦταν σὲ καλὴ κατάστασι, ἐκτὸς ἀπὸ δύο καινούρια πυροσβεστικὰ αὐτοκίνητα τοῦ ἀγγλικοῦ στρατοῦ ποὺ πρόσφεραν σημαντικὴ βοήθεια στὴν παραλιακὴ περιοχὴ. Ὁ H. C. Collins-Owen, ὅ.π., σ. 94, παρατηρεῖ μὲ χιοῦμορ ὅτι τὸ ξύλινο νεποζίτο μίας ἀντλίας ἔφερε τὴν ἐπιγραφή «Sun Fire Office, 1710».

3. Ὁ τότε πληθυσμὸς τῆς Θεσσαλονίκης, μόνιμος καὶ προσφυγικός, ὑπολογίζεται σὲ 48.096 οἰκογένειες ἢ 271.157 άτομα, βλ. J. N e h a m a, ὅ.π., σ. 765.

4. Βλ. Μ. Μόλχο-Ι. N e m o r i a m. Ἰn m e m o r i a m. Ἀφιέρωμα εἰς τὴν μνήμην τῶν Ἰσραηλιτῶν θυμάτων τοῦ ναζισμοῦ ἐν Ἑλλάδι, (μετάφρ. ἀπὸ τῆ β' γαλλικῆ ἐκδ. Γ. Κ. Ζωγραφάκη), Θεσσαλονίκη 1974, σ. 20.

5. Στὸ R a p p o r t, σ. 5, ἀναγράφονται ἐνδεικτικὰ 13 ἀπὸ τίς καμένες συναγωγές: Σισίλια Χαντάς, Πούλια, Ἰτάλια, Μαγιόρ, Ἰσμαέλ, Κιάνα, Μαγράνα, Ἀρδίττι, Ταλμοῦδ Τορά, Πορτογκάλ, Σισίλια Γιασάν, Μπεζέλ καὶ Ἐζρα. Οἱ ὑπόλοιπες τρεῖς ἦταν ἡ Σαλώμ, ἡ Ἀραγκὼν καὶ ἡ Ἐτς-Ἄ-Χαίμ, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ L. A b a s t a d o, ὅ.π., σ. 7. Στὴ Θεσσαλονικὴ λειτουργοῦσαν τότε 33 συνολικὰ συναγωγές. Οἱ συναγωγές Σισίλια Χαντάς

5 Σχολεία¹ άπετεφρώθησαν.

‘Η ‘Ορθόδοξος Κοινότης, πλὴν τριῶν Σχολείων καὶ τῆς ‘Εκκλησίας τοῦ ‘Αγίου Νικολάου² ἐθρήνησε καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ μεγαλοπρεποῦς Ναοῦ

καὶ Σισίλια Γιασάν προήλθαν ἀπὸ τὴ συναγωγὴ Σισίλια, ποὺ ἰδρύθηκε στὴν περίοδο τῶν τελευταίων ὀκτῶ χρόνων τοῦ 15ου αἰῶνα. Μὲ τὴ συρροή Σικελοεβραίων στὴ Θεσσαλονίκη, χωρίστως τὸ 1575 στίς δύο παραπάνω, καθὼς ἀργότερα καὶ σὲ μὴ τρίτῃ, τὴ Μπέθ ‘Ααρών. ‘Η Σισίλια Χαντάς ἐπανιδρύθηκε στὴν ὁδὸ Σαρανταπόρου 13 καὶ ἡ Σισίλια Γιασάν στὴν ὁδὸ Ρογκότη 3. ‘Η συναγωγὴ Πούλια (‘Απουλία) συστήθηκε τὸ 16ο αἰῶνα ἀπὸ ‘Εβραίους καταγομένους ἀπὸ τὴν Πούλια τῆς ‘Ιταλίας. ‘Απὸ αὐτὴν προήλθε ἀργότερα ἡ Πούλια ἡ Μεγάλη, ἡ ‘Οτράντο πρὶν ἀπὸ τὸ 1559 καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1580 ἡ ‘Εστρονγκ (ὁδὸς Κάλβου 14). ‘Αγνοοῦμε πότε ἀκριβῶς δημιουργήθηκε ἡ συναγωγὴ ‘Ιτάλια, πιστεύεται ὅμως ὅτι χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς βενετοκρατίας. Μὲ τὴν ἀφιξὴ πολλῶν φυγάδων ἀπὸ τὴν ‘Ιταλία τὸ 15ο καὶ 16ο αἰῶνα, χωρίστηκε στὴν ‘Ιτάλια Γιασάν καὶ τὴν ‘Ιτάλια Χαντάς καὶ ἀργότερα στὴν ‘Ιτάλια Σαλώμ. Οἱ δύο πρῶτες ἐπανιδρύθηκαν στὴν ὁδὸ Βελισαρίου καὶ στὴ συμβολὴ τῶν ὁδῶν Πιττακοῦ καὶ Θάληςτος ἀντίστοιχα. ‘Η Μαγιὼρ σχηματίστηκε ἀμέσως μετὰ τὸ 1492 ἀπὸ ‘Εβραίους τῶν Βαλεαρίδων νήσων, ἰδιαίτερα τῆς Μαγιόρκας, καὶ ξαναχτίστηκε στὴν ὁδὸ Βελισαρίου. ‘Η ‘Ισμαὲλ ἢ Καλάμπρια Χαντάς καὶ ἡ Κιάνα προέρχονταν ἀπὸ τὴ συναγωγὴ Καλάμπρια, ἀπὸ τὴν ὁποία χωρίστηκαν τὸ 1559, ἴσως καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1553 (κατὰ τὸν I. - S. E m m a n u e l, Histoire des Israélites de Salonique, t. I. Thonon 1936, σ. 147). Μετὰ τὴν πυρκαγιά ἡ ‘Ισμαὲλ ἐπανιδρύθηκε στὴν ὁδὸ Κύπρου 8 καὶ ἡ Κιάνα στὴ Βαλωρίτου 3 - Τανταλίδου. ‘Η Πορτογαλὴ συστήθηκε ἀπὸ ‘Εβραίους τῆς Πορτογαλίας καὶ ξαναχτίστηκε σὲ μὴ πάροδο τῆς Κασσάνδρου. Οἱ συναγωγὲς Μπεζὲλ καὶ ‘Εζρα (= ‘Ερατ) ἐπίσης ἀνοικοδομήθηκαν. ‘Η Ταλμουδ Τορά ‘Αγκαδόλ ἦταν ἡ κεντρικὴ κοινοτικὴ συναγωγὴ καὶ ἰδρύθηκε μὲ τὴ συνδρομὴ ὅλων τῶν ‘Ισραηλιτῶν τῆς πόλης ἀμέσως μετὰ τὴν ἀφιξὴ τῶν ‘Εβραίων Σεφαραδίμ ἀπὸ τὴν ‘Ισπανία. Καταστράφηκε ἐπανεπιχειρημένη ἀπὸ πυρκαγιὰς (1545, 1620, 1898, 1917), ἀλλὰ μετὰ τὴν τελευταία ἀποτέφρωσὴ τῆς δὲν ἀνοικοδομήθηκε. ‘Απὸ τότε χρησιμοποιοῦνταν ὡς κεντρικὴ συναγωγὴ ἡ Μπέθ Σαούλ στὴν ὁδὸ Σααδὴ Λεβὴ μέχρι τὴν ἀνατίναξή της ἀπὸ τοὺς ναζί. ‘Η Σαλώμ συστήθηκε τὸ 1545 ἀπὸ ‘Εβραίους ἐτερόκλητης προέλευσης· ἐπανιδρύθηκε στὸ συνοικισμό Ρεζὴ Βαρδάρ. ‘Η ‘Αραγκῶν ἰδρύθηκε ἀπὸ φυγάδες τῆς ἰσπανικῆς ‘Αραγωνίας μετὰ τοῦ 1492 καὶ τοῦ 1500. Μετὰ τὴν πυρκαγιά δὲν ξαναχτίστηκε. ‘Η ‘Ετς-ά-Χαίμ ἦταν ἡ ἀρχαιότερη σὲ λειτουργία συναγωγὴ τῆς Εὐρώπης, ἰδρυμένη στοὺς χρόνους τῆς ρωμαιοκρατίας. Βρισκόταν στὸ λιμάνι· τὸ παραλιακὸ τεῖχος τῆς πόλης, μέχρι τὴν κατεδάφισή του στὰ 1866, ἀποτελοῦσε τὸ δυτικὸ τοῖχο της. Πιστεύεται ὅτι σ’ αὐτὴν κήρυξε ὁ ‘Απόστολος Παῦλος. ‘Η συναγωγὴ αὐτὴ ὀνομαζόταν ἀπὸ τοὺς Σεφαραδίμ καὶ ‘Ασκεναζίμ ‘Εβραῖοι (συναγωγὴ τῶν ‘Ελλήνων), γιατί τὰ μέλη της ἦταν ἀπόγονοι τῶν ἐλληνοφόνων «Ρωμαιοτῶν» ‘Ισραηλιτῶν. Σὲ ἀνεξακρίβωτῃ ἱστορικῇ ἐποχῇ χωρίστηκε σὲ δύο συναγωγές, τὴν ‘Ετς-ά-Χαίμ καὶ τὴν ‘Ετς-ά-Δαάτ, ποὺ μὲ τὴ μείωση τῶν μελῶν τους συγχωνεύθηκαν καὶ πάλι σὲ μία, τὴν ‘Ετς-ά-Χαίμ Βεετς-ά-Δαάτ, ποὺ γιὰ συντόμηση λεγόταν ‘Ετς-ά-Χαίμ. Μετὰ τὴν πυρκαγιά ἐπανιδρύθηκε στὸ συνοικισμό τῆς ‘Αγίας Παρασκευῆς. Γενικὲς πληροφορίες γιὰ τίς συναγωγές, βλ. Μ π. Σ ι μ π ῆ (ἐπιμ.), ‘Αγκαδὰ σὲλ Πέσσαχ, Θεσσαλονικὴ 1970, σ. 10-20 καὶ 122-123· I. S. E m m a n u e l, ὅ.π., passim· J. N e h a m a, ὅ.π., t. I-VII, Thessalonique 1935-1978, passim.

1. Στὸ R a p p o r t, σ. 5, ἀναγράφεται: 11 σχολεῖα.

2. ‘Ενοριακὸς ναὸς στὴν πλατεία Δικαστηρίων (ὅπου σήμερα τὸ ὁμώνυμο παρεκκλήσιο), στὸν ὁποῖο ὑπαγόταν τότε καὶ ἡ βυζαντινὴ ἐκκλησία τῆς Παναγίας τῶν Χαλκῶν,

τοῦ Ἀγίου Δημητρίου¹, συμφορὰν ἀνεπανόρθωτον διὰ τὴν πόλιν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πυρπιπαθῶν Ὁρθοδόξων ἀνῆλθεν εἰς 12^{1/2} χιλιάδας περίπου.

Οἱ Μουσουλμᾶνοι ἀπόλεσαν τὸ Τζαμί τοῦ Σαατλῆ πλησίον τοῦ Διοικητηρίου² καὶ 11 τεμένη³ μικροτέρας σημασίας⁴. Οἱ πυρπιπαθεῖς τῶν ἀνῆλθον εἰς 10 χιλιάδας περίπου.

βλ. Ἀλ. Λέτσα, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, τ.α', Θεσσαλονίκη 1961, σ. 233. Ἐκτὸς ἀπὸ τούτων ναοὺς τοῦ Ἀγίου Νικολάου καὶ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, ἀποτεφρώθηκε καὶ ὁ ναὸς τῆς Ἀγίας Θεοδόρας, ἐνὸς τὸ παρεκκλήσιο τῆς Ἀγίας Ἐλεούσης, στὴν ὁδὸ Τσιμισκῆ, ἔπαυε μερικὴ καταστροφή, βλ. Ἀλ. Λέτσα, ὁ.π., σ. 232.

1. Ἀμέσως μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ ναοῦ ἀρχισε ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ στερέωση τῶν ἐρείπιων ἀπὸ τὸν ἑφορο βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων καὶ ἀργότερα καθηγητὴ στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν Γ. Σωτηρίου μετὰ τὴ βοήθεια τῶν ἀρχιτεκτόνων Ἀριστ. Ζάχου καὶ Ε. Hébrard. Ἡ ἀναστήλωση κράτησε ἀρκετὰ χρόνια καὶ ὁ ναὸς παραδόθηκε στὴ λατρεία τῶν πιστῶν στίς 26 Ὀκτωβρίου 1948, βλ. Ἀλ. Λέτσα, ὁ.π., σ. 326-333. Ἐπίσης Γ. Σωτηρίου, Μεγίστη ἐθνικὴ συμφορὰ. Ἡ καταστροφὴ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» 1(1917) 493-496· τοῦ Ἰδίου, Ἀπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Δημητρίου Θεσ/νίκης, «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» 1(1917) 577-581, ὅπου πληροφορίες σχετικὰ μετὰ τὴν ἀνέυρεση τῆς κρύπτης τοῦ ναοῦ καὶ τοιχογραφιῶν.

2. Ἡ ἐπίσημη ὀνομασία του ἦταν Σελίμ πασὰ τζαμί, βλ. Α. Vassalopoulos, A History of Thessaloniki, Θεσσαλονίκη 1963, σ. 117. Στὸ Σαατλῆ τζαμί εἶχαν δολοφονηθῇ τὸ 1876 ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ὄχλο οἱ πρόξενοι τῆς Γαλλίας J. Moulin καὶ τῆς Γερμανίας Ἑρ. Ἀμπού, βλ. Ἀπ. Βακαλόπουλου, Τὰ δραματικὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸ Μάϊο 1876 καὶ οἱ ἐπιδράσεις τους στὸ Ἀνατολικὸ Ζήτημα, «Μακεδονικά» 2(1941-1952) σ. 207 κ.ε., ὅπου καὶ φωτογραφίες τοῦ τζαμιοῦ στίς σ. 206, 208 καὶ 209, καθὼς καὶ σχεδιαγράμμά του στὴ σ. 214. Μετὰ τὴν ἀποτέφρωσή του, τὸ Σαατλῆ τζαμί δὲν ξαναχτίστηκε. Ἀπ' ὅλη τὴν οἰκοδομὴ σώθηκε μόνο ἓνα μικρὸ τμήμα τοῦ τοίχου.

3. Μεταξὺ αὐτῶν τὸ Μπουρμαλῆ τζαμί (= ἐλικοειδὲς) στὴν Ἑγνατία ὁδὸ, ὅπου σήμερα τὸ ξενοδοχεῖο Βιέννη, βλ. Α. Vassalopoulos, ὁ.π., σ. 85, καὶ μεγάλον τμήμα τοῦ Χαμιζὰ μπέη τζαμί στὴν ἴδια ὁδὸ, βλ. L. Abastado, ὁ.π., σ. 7. Στὸ ξανὰ οἰκοδομημένον κτήριόν του στεγάζεται ἀπὸ χρόνια ὁ κινηματογράφος Ἀλκαζάρ. Στὴ Θεσσαλονικὴ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς τουρκοκρατίας ὑπῆρχαν 25 μουσουλμανικά τεμένη, βλ. Ν. Γ. Ἰγγλέση, Ὁδηγὸς τῆς Ἑλλάδος, ἀπάσης τῆς Μακεδονίας, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μετὰ τῶν νήσων τοῦ Ἀρχιπελάγους καὶ τῶν νήσων: Κρήτης-Κύπρου-Σάμου, 1910-1911. Τμήμα δευτερον-μέρος ἔκτον: Μακεδονία μετὰ τοῦ παρακειμένου τιμήματος τῆς Θράκης, συγγραφεὺς ὑπὸ Γεωργίου Χατζηκυριακοῦ, Ἀθῆναι 1911, σ. 28. Ἐπειὶ ἀπὸ τὴν πυρκαγιά τοῦ 1917 καταστράφηκαν τὰ μισὰ τζαμιά καὶ 16 ἀπὸ τίς 33 συναγωγὰς τῆς πόλης. Σὲ συγκρίσει μετὰ τίς καταστροφὰς ποὺ ὑπέστησαν ἡ μουσουλμανικὴ καὶ ἡ ἑβραϊκὴ κοινότητα, ἡ ὀρθόδοξο κοινότητα εἶχε πάθει ἀναλογικὰ λιγώτερες ζημιές.

4. Στὸ Rapport, σ. 6, προστίθεται καὶ μερικὰ σχολεῖα. Πάντως μετὰ Β.Δ. τῆς 17 Ὀκτωβρίου 1917 δόθηκε ἡ ἀδεία νὰ ἐπισκευαστοῦν τὰ κτήρια τριῶν σχολείων τῆς μουσουλμανικῆς κοινότητος: τῆς μικτῆς δημοτικῆς σχολῆς στὴν ὁδὸ Κασσάνδρου, τῆς σχολῆς θηλέων στὴν ὁδὸ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης 18 καὶ τῆς σχολῆς θηλέων Κισιάρ-Ρουσσὴ στὴν ὁδὸ Θεσσαλονίκης 23, βλ. Χρ. Τριανταφυλλίδου, ὁ.π., σ. 8.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Τὰ πρῶτα μέτρα τῆς περιθάλψεως.

Κατὰ τὰς πρῶτας ἡμέρας μετὰ τὴν πυρκαϊάν, ἡ κυρία μέρος τῶν Ἀρχῶν ὑπῆρξε ὅπως ἀνιμετωπίσουν τὰς μᾶλλον ἐπειγούσας ἀνάγκας τῆς στεγάσεως καὶ τῆς τροφοδοσίας.

Αἱ Ἑλληνικαὶ ἀρχαὶ διέθεσαν ἀμέσως διὰ τὸν πρῶτον σκοπὸν 100 νεόκτιστα παραπήγματα, τὰ ὁποῖα προωρίζοντο διὰ στέγασιν προσφύγων καὶ ὅπου ἠδύνατο νὰ στεγαστοῦν περὶ τὰς 800 οἰκογενείας.

Αἱ ἀγγλικά στρατιωτικά ἀρχαὶ ἔστησαν τρεῖς μεγάλα κατασκηνώσεις ἐκ χιλίων τριακοσίων περιέπου σκηρῶν, εἰς τὰς πέριξ τῆς πόλεως θέσεις Καράϊσιν¹, Ντονντουλάρ² καὶ Καλαμαριὰν ὅπου ἐπὶ χιλιάδες ψυχὰς εἶρον προσωρινῶς ἄσυλον.

Αἱ γαλλικαὶ στρατιωτικά ἀρχαὶ ἵδρυσαν ἄλλην κατασκήνωσιν διὰ τριακοσίας περιέπου οἰκογενείας, πλησίον τῆς Κεντρικῆς ἀποθήκης ὑγειονομικοῦ ὕλικου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ 25 Μαρτίου, ἡ δὲ Ἑνωσις τῶν Γαλλίδων Κυριῶν ἐπίσης μικρὰν κατασκήνωσιν δι' ἑκατοντάδα οἰκογενειῶν ἐπὶ τῆς Λεωφόρου Ἐθνικῆς Ἀμύνης.

Συγχρόνως ἡ Κυβέρνησις, ἐπιθυμοῦσα ὅπως διευκολύνῃ κατὰ τὸ δυνατόν σ. 5 τὴν ἀραίωσιν τοῦ πληθυσμοῦ, ἔθεσε τοὺς σιδηροδρόμους δωρεὰν εἰς τὴν διάθεσιν ἐκείνων οἵτινες ἐπεθύμουν προσωρινῶς νὰ μεταβοῦν εἰς Παλαιὰν Ἑλλάδα.

Περὶ τὰς πέντε χιλιάδας ἄτομα ἐπωφελήθησαν τῆς εὐκαιρίας ταύτης, ὅπως ἐγκατασταθοῦν εἰς Ἀθήνας, Βόλον καὶ Λάρισσαν³.

Αἱ Ἐπιμελητεῖαι ἀνέλαβον προσωρινῶς νὰ τροφοδοτοῦν τὰς εἰς τὰς κατασκηνώσεις εὐρισκομένας οἰκογενείας ἡ δὲ Ἑλληνικὴ Διοίκησις ἐγκαθίδρυσεν εἰς διάφορα σημεῖα τῆς πόλεως κέντρα διανομῆς ἄρτου ἐκ τῶν ὁποίων περὶ τὰς 30 χιλιάδας ἄτομα ἡμερησίως ἐλάμβανον μερίδα ἄρτου δωρεάν.

Οἱ Ἐρυθροὶ Σταυροί, Ἀμερικανικός, Γαλλικός καὶ Ἀγγλικὸς διένειμον διάφορα τρόφιμα, γάλα κλπ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Σύστασις τῆς Διευθύνσεως θυμάτων πυρκαϊᾶς.

Μετὰ τὴν λῆψιν τῶν πρῶτων προχείρων μέτρων, ὁ Κυβερνητικὸς Ἀντιπρόσωπος κ. Ἀργυρόπουλος⁴, ἀντιλαμβανόμενος τὴν ἀνάγκην ὁργανώσεως

1. Σημ. Πολίχνη.

2. Σημ. Διαβατά.

3. Στὸ Report, σ. 6, προστίθεται ὅτι τὰ συμμαχικά στρατεύματα διέθεσαν φορητὰ αὐτοκίνητα γιὰ τὴ μεταφορὰ πυροπαθῶν οἰκογενειῶν καὶ τῶν ὑπαρχόντων τοὺς σὲ σταθμοὺς καὶ κατασκηνώσεις.

4. Ὁ Περικλῆς Α. Ἀργυρόπουλος διετέλεσε μέλος τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Μακεδονικοῦ

ειδικής υπηρεσίας δια τὸ ἔργον τῆς περιθάλψεως τόσων χιλιάδων ἀτόμων, ἴδρυσεν τὴν Διευθύνσιν θυμάτων πυρκαϊᾶς¹.

Ἡ ὑπηρεσία αὕτη ἀνέλαβεν ἀμέσως τὴν ὁργάνωσιν τῆς περιθάλψεως συνεννοουμένη μετὰ τῶν λοιπῶν ὑπηρεσιῶν, ὡς καὶ τῶν κοινοτικῶν καὶ ἰδιωτικῶν ὁργανώσεων πρὸς συναρμολόγησιν τῆς δράσεως μιᾶς ἐκάστης εἰς ἓν κοινὸν πρόγραμμα.

σ. 6

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Μέτρα τῆς Κυβερνήσεως.

Ἡ Κυβέρνησις ἐνέκρινεν ἀμέσως πίστωσιν ἐξ ἐνὸς καὶ ἡμίσεως ἑκατομμυρίου δραχμῶν διὰ τὰς πρώτας ἀνάγκας τῆς περιθάλψεως. Συγχρόνως διὰ Βασιλικῷ Διατάγματος συνιστᾶτο Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ ἐν Θεσσαλονίκῃ πρὸς συλλογὴν ἐράνων ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ. Ἐν τῷ μεταξύ, μέχρι τῆς πραγματοποιήσεως τῶν ἐράνων, μέρος τῆς ἐγκριθείσης πιστώσεως ἐτέθη εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Ἐπιτροπῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ Ἐπιτροπὴ αὕτη, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Κυβερνητικοῦ Ἀντιπροσώπου, περιελάμβανε μετὰ τῶν μελῶν της καὶ τὰς ἀνωτέρας ἀρχάς, τοὺς προξένους, ὡς καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν διαφόρων Κοινοτήτων².

Ἡ Ἐπιτροπὴ αὕτη, συνελθοῦσα κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1917, ἀφοῦ ἔλαβε γνῶσιν τῶν ὑπὸ τῆς Διοικήσεως ληφθέντων μέτρων, ἐπεκύρωσε τὸ ὑπ' αὐτῆς ἐγκαινισθὲν πρόγραμμα καὶ ἐνέκρινεν ὅπως συνεχισθῇ τοῦτο, θέσασα

Ἀγῶνος, νομάρχης Λαρίσης (1910) καὶ πρώτος νομάρχης Θεσσαλονίκης (1912-1915). Μετέσχε στὸ κίνημα τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Κυβερνητικὸς Ἀντιπρόσωπος στὴ Θεσσαλονίκη μὲ δικαιοδοσίαν στοὺς νομοὺς Θεσσαλονίκης καὶ Πέλλης καὶ τὴν ὑποδιοίκησιν Νιγρίτας (1-7-1917/15-2-1918) καὶ Γενικὸς Διοικητὴς Μακεδονίας μὲ βαθμὸ ὑπουργοῦ (15-2-1918/9-6-1918). Διετέλεσε, ἐπίσης, πρεσβευτὴς στὶς σκανδιναβικὰς χώρας, τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Τουρκίαν. Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν (1926) καὶ διαδοχικὰ ἀπὸ τὸ 1928 μέχρι τὸ 1932 ὑπουργὸς Ναυτικῶν, Ἐξωτερικῶν καὶ Ἐσωτερικῶν. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς κατοχῆς διέφυγε στὴν Αἴγυπτον, ὅπου ἀνέλαβε διάφορες διπλωματικὰς ἀποστολὰς. Πέθανε στὰ 1966.

1. Στὸ R a p p o r t, σ. 7, καὶ στὸ Σ χ έ δ ι ο, σ. 3, προστίθεται ἐδῶ ἡ πληροφορία: «ἥτις ἔδρευον εἰς τὸ Διοικητήριον εὐρίσκετο εἰς διαρκῆ ἐπαφὴν μετὰ τῶν ἀρχῶν».

2. Μὲ τὸ Β.Δ. τῆς 6 Σεπτεμβρίου 1917 μέλη τῆς ἐπιτροπῆς αὐτῆς ὀρίστηκαν ὁ Κυβερνητικὸς Ἀντιπρόσωπος ὡς πρόεδρος, ὁ μητροπολίτης ὡς ἀναπληρωτὴς τοῦ προέδρου, ὁ νομάρχης, ὁ δήμαρχος, ὁ ἀρχираββίνος, ὁ μουφτής, οἱ πρόεδροι τοῦ Ὑρακικοῦ καὶ Μικρασιατικοῦ Συλλόγου καὶ οἱ πολῖτες τῆς Θεσσαλονίκης Γεώργιος Πεντζίκης, Κύρος Κύρτης, Γεώργιος Καρβουνίδης, Ἀθανάσιος Μακρῆς, Γεώργιος Χρυσάφης, Γεώργιος Χωναῖος, Ἐλί Μπενουζίλιο, Ἰωσήφ Μισραχί, Σαοῦλ Ἀμάρ, Σαμουήλ Δ. Μοδιάνο, Ζακόμπ Καζές, Οὐγκὼ Μοσέρι, Ρακὴμ Ἐφένδης, Ὁσμάν Σαῖτ καὶ Ἀλὴ Δεμίρ. Στὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ Ἐράνων ἐκλήθησαν νὰ μετέσχουν καὶ οἱ πρόξενοι τῆς Γαλλίας, Ἀγγλίας, Ρωσίας, Ἰταλίας, Ἀμερικῆς, Ἰσπανίας, Ρουμανίας καὶ Σερβίας, βλ. «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» 1(1917) 592.

εις την διάθεσιν τοῦ προέδρου τὰς ἀναγκαίας πιστώσεις, Συνάμα δὲ ἐπεφόρτισε πέντε τῶν μελῶν αὐτῆς, τοὺς κ.κ. Καζές, Μπενουζίλιο, Κύρτση, Χωναῖον¹ καὶ Ὁσμάν Σαῖτ βέην², ὅπως, ἀποτελοῦντες ὑποεπιτροπὴν, παρακολουθοῦν τὸ ἔργον τῆς ὑπηρεσίας καὶ εὐρίσκονται εἰς διαρκὴ ἐπαφὴν μετ' αὐτῆς.

Ἐπίσης ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ ἐπιθυμοῦσα νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς βοηθείας τῶν ἄλλων Σωματείων πρὸς διανομὴν τῶν βοηθημάτων εἰς χρῆμα καὶ εἶδος, ἀνεγνώρισεν ὡς ὑποεπιτροπὰς τὴν Κεντρικὴν Ἰσραηλιτικὴν Ἐπιτροπὴν περιθάψεως, τὴν Μουσουλμανικὴν Ἐπιτροπὴν, τὸν Πατριωτικὸν Σύνδεσμον Ἑλληνίδων Κυριῶν, τὸ Ἐργατικὸν Κέντρον καὶ τὴν Σοσιαλιστικὴν Ἐνωσιν³.

Χάρις εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην, ἡ κεντρικὴ ὑπηρεσία ἠδυνήθη νὰ ἐφαρμόσῃ ἀποκεντρωτικὸν σύστημα καὶ εἶρε μέγαν ἀριθμὸν συνεργατῶν, οἵτινες προσέφερον πολυτίμους ὑπηρεσίας εἰς τὸ κοινὸν ἔργον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

σ. 7

Μέτρα πρὸς στεγασμὸν τῶν ἀπόρων πυρπαθῶν.

Ἐπειδὴ ὁ καταρτισμὸς τοῦ νέου σχεδίου τῆς πόλεως, κατόπιν τοῦ ὁποίου θὰ ἐπετρέπετο ἡ γενικὴ ἀνοικοδόμησις, δὲν ἠδύνατο, παρὰ νὰ βραδύνῃ, παρῖστατο ἀνάγκη, ὅπως ἀνεγερθοῦν ἀμέσως οἰκήματα προσωρινὰ ἢ καὶ μόνιμοι σνοικισμοὶ ἐντὸς τῆς καείσης ζώνης, οὕτως ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν ἐντὸς ὀλίγου χρόνου νὰ σωθοῦν ἀπὸ τὰς κακουχίας, εἰς τὰς ὁποίας εὐρίσκονται ἐκτεθειμένα

1. Οἱ Ἑλὶ Μπενουζίλιο, Κύρος Κύρτσης καὶ Γ. Χωναῖος ἦταν μέλη τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου, βλ. Π. ε. ρ. Ἀ γ γ ε λ ο π ο ὕ λ ο υ, Πολιτικὴ διοίκησης καὶ αὐτοδιοίκησης εἰς τὴν Βόρειον Ἑλλάδα, 1912-1965, Θεσσαλονίκη 1965, σ. 174.

2. Ὁ ντονμές στὴν καταγωγὴ Ὁσμάν Σαῖτ Ἰμπλ Χακὴ μπέης ἦταν ἔμπορος καὶ διετέλεσε δήμαρχος Θεσσαλονίκης (1908-18 Αὐγούστου 1916). Διορίστηκε καὶ πάλι δήμαρχος ἀπὸ τὴ μετανοεμβριανὴ κωνσταντινικὴ κυβέρνησις καὶ διατήρησε τὸ ἀξίωμα αὐτὸ μέχρι τῆς ἐπανάστασις τοῦ Πλαστήρα (15-11-1920/22-9-1922). Μὲ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυνσμένων Ὁσμάν Σαῖτ ἐφυγε γιὰ τὴν Τουρκία ὅπου καὶ πέθανε ὕστερα ἀπὸ χρόνια, βλ. Π. Μ. π. ε. σ. λ. ε. μ. ε., Δήμος Θεσσαλονίκης, στὸν τόμο: Θεσσαλονίκη, 1912-1962, [Θεσσαλονίκη 1962], σ. 93-94· Μ. α. ν. Κ. α. ν. δ. υ. λ. α. κ. η, Μιά σύντομη ἐπισκόπησις τῆς δημοτικῆς ἱστορίας, ἔφημ. «Ἑλληνικὸς Βορρᾶς», 16 Μαρτίου 1975.

3. Ἐκπρόσωπος τῆς Σοσιαλιστικῆς Ἐνώσεως (Φεντερασιόν) ὀρίστηκε ὁ Ἀβραάμ Μπεναρόγιας. Μὲ τὴ συνεργασία τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου καὶ τῆς Φεντερασιόν ἰδρύθηκε συνεταιρικὸς φοῦρνος γιὰ τοὺς ἀνεργούς πυρπαθεῖς ἐργάτες. Στὸ Ἐργατικὸ Κέντρο ἀνήκαν Ἕλληνες κυρίως ἐργάτες, ἐνὸς τῆς Φεντερασιόν Ἑβραῖοι. Οἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο ὁργανώσεων δὲν ἦταν πολὺ ἀγαθές. Ἡ συνεργασία τους ὅμως στὴν περιθάλψῃ τῶν θυμάτων τῆς πυρκαγιάς σημείωσε τὴν ἀπαρχὴ ἐξομάλυνσης τῶν διαφορῶν τους, βλ. Ἀ. β. ρ. Μ. π. ε. ν. α. ρ. ὀ. γ. ι. α., Ἡ πρώτη σταδιοδρομία τοῦ ἑλληνικοῦ προλεταριάτου, [Ἀθήνα 1975], σ. 99. «Ἐτσι σχηματίστηκε κοινὸ ἐργατικὸ μέτωπο σὲ ὅλα τὰ ζητήματα ποὺ δημιουργήθηκαν ἔπειτα ἀπὸ τὴν πυρκαγιάν», παρατηρεῖ ὁ Γ. Κ. ο. ρ. δ. α. τ. ο. ς, Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, Ἀθήνα ²1956, σ. 284.

αί πολυάριθμοι οικόγενεiai, αἵτινες διέμενον ὑπὸ σκηνάς, ὑπὸ τὰ ἐρείπια, εἰς ὑπόγεια καὶ εἰς διάφορα πρόχειρα καταλύματα¹. Πρὸς τοῦτο ὁ δῆμος ἀπεφάσισε τὴν πρόχειρον ἐπισκευὴν τῶν συναγωγῶν καὶ σχολικῶν κτιρίων, τῶν ὁποίων οἱ τοῖχοι ἔμενον ἀνέπαφοι, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ χρησιμοποίησις αὐτῶν, ἀφοῦ πρῶτον ἀντικατασταθοῦν αἱ στέγαι, αἱ θύραι καὶ τὰ παράθυρα. Χάρις εἰς τὸ μέτρον τοῦτο κατέστη δυνατόν ἐντὸς ὀλίγου νὰ ἐγκατασταθοῦν περὶ τὰς 352 οἰκογενείας. Αἱ ἐπισκευαὶ αὗται ἐστοίχισαν περὶ τὰς 164.425 δραχ.

Συγχρόνως ἐνεκρίναι ο ὑπὸ τοῦ δήμου ἡ κατασκευὴ ξυλίνων παραπηγμάτων ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Στρατοῦ καὶ τῆς ὁδοῦ Ὀλυμπιάδος. Τὸ πρόγραμμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον προέβλεπε τὴν κατασκευὴν παραπηγμάτων διὰ 340 οἰκογενείας, ἐπερατώθη ἕως τὸ τέλος τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου 1917. Ἡ κατοικία ἐν αὐταῖς εἶναι δωρεάν.

Ἐπίσης κατασκευάσθησαν ὑπὸ τοῦ δήμου παραπήγματα πρὸς στέγασιν τοῦ μικροῦ ἐμπορίου εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Ἱπποδρομίου καὶ ἐπὶ τῇ, Λεωφόρῳ Ἐθνικῆς Ἀμύνης.

Τὰ παραπήγματα ταῦτα μετὰ τῶν ἐν τῇ προηγουμένῃ παραγράφῳ ἀναφερομένων, ἐστοίχισαν περὶ τὰς 604.296 δραχμάς.

Ἐξ ἄλλων ἡ Κυβέρνησις δὲν ἐβράδυνεν καὶ αὕτη νὰ ἐγκρίνῃ μεγάλας πωλώσεις πρὸς κατασκευὴν οἰκημάτων. Κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1917 ἐνεκρίθη τὸ ἐξῆς πρόγραμμα:

Κατασκευὴ 25 οἰκίσκων ἐξ ὁκτὼ δωματίων ἕκαστον, ἥτοι διὰ 200 οἰκογενείας εἰς τὸ πρόσγειον Τριανδρίας², κατασκευὴ 50 οἰκίσκων διὰ 200 οἰκογενείας εἰς Ἀγίαν Παρασκευὴν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σεργῶν, κατασκευὴ 66 οἰκίσκων 8 δωματίων διὰ 528 οἰκογενείας/ εἰς Καρδαῖσιν πλησίον τῆς αὐτῆς ὁδοῦ. Χάρις εἰς τὸ πρόγραμμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐπερατώθη κατὰ Νοέμβριον 1918³, ἐστάθη δυνατόν νὰ ἐκκενωθοῦν ἅπασαι αἱ κατασκηνώσεις, πλην ἐκείνης τοῦ Commandant Denain, ὅπου αἱ σκηναὶ εἶχον ἤδη ἀντικατασταθῇ ἐν μέρει διὰ προσωρινῶν παραπηγμάτων⁴. Ἡ ὀλικὴ δαπάνη ἀνέρχεται εἰς 2.100.000 δραχμάς.

Πρὸς τούτοις ἡ Κυβέρνησις ἀνέθηκεν εἰς ἐπιτροπὴν ἐξ ἐδικῶν ἀρχιτεκτόνων, ὅπως ὑποβάλῃ σχέδια πρὸς ἀνέγειρσιν ἐργατικῶ συννοικισμοῦ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν ἐυρωπαϊκῶν τοιούτων. Ὁ συννοικισμὸς οὗτος λεγόμενος Συννοικισμὸς Βαρδαρίου, ὅστις εὐρίσκεται πρὸς τὴν ἐξοδὸν τῆς πόλεως ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σεργῶν, θὰ περιλαμβάνῃ περὶ τοὺς 200 οἰκίσκους διαφόρων μεγεθῶν, ὅπου

1. Βλ. Γ. Ἰωάννου, Ἡ παρέλαση τῶν προσφύγων στὴν Θεσσαλονίκη, ἐφημ. «Καθημερινή», 14 Νοεμβρίου 1976.

2. Τούμα στὸ Rapport, σ. 9.

3. Στὸ Rapport, σ. 9, παρεμβάλλεται ἡ πληροφορία: «...ἄρχισε τὸν Ὀκτώβριον 1917 καί...».

4. Στὸ Σχέδιο, σ. 6, περιέχεται ἡ πληροφορία: «Οἱ ἐν λόγῳ οἰκίσκοι εἶναι ἀπλοῖ».

θά στεγάζονται περί τὰς 1.200¹ οικογενείας. Προβλέπονται σχολεία, γραφεῖα, λουτρά κλπ. θ' απαιτηθῇ δὲ δαπάνη 2.800.000 δραχμῶν². Ὁ συννοικισμὸς οὗτος δὲν ἐπερατώθη ἀκόμη.

Θὰ κατασκευασθῇ διακλάδωσις τῆς τροchioδρομικῆς γραμμῆς, ἔχουσα μῆκος περίπου 4 χιλιομέτρων, ἥτις, ἀναχωροῦσα ἀπὸ τὴν Πύλην Βαρδαρίου, θὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ προσφυγικοῦ συννοικισμοῦ Λεμπέτ καὶ θὰ ἐξυπηρετῇ τοὺς νέους συννοικισμοὺς Βαρδαρίου, Καραχουσεῖν³ καὶ Ἀγίας Παρασκευῆς. Διὰ τῆς γραμμῆς ταύτης οἱ κάτοικοι τῶν διαφόρων συννοικισμῶν προσφύγων καὶ πυριπαθῶν⁴ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σερρῶν θὰ συγκοινωνοῦν εὐκόλως μετὰ τοῦ λιμένος καὶ τοῦ ἐμπορικοῦ καὶ βιομηχανικοῦ τμήματος τῆς πόλεως, καὶ συνάμα θ' ἀπολαμβάνουν τοῦ καθαροῦ ἀέρος τῆς ἐξοχῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

Αἱ κατασκηνώσεις.

Ἄξια ἰδιαίτερας μνείας, εἶναι αἱ διάφοροι κατασκηνώσεις ἐντὸς τῶν ὁποίων κατέφυγον τόσοι οἰκογένειαι σχεδὸν ἐπὶ ἓν ἔτος.

Ἐκάστη τῶν τριῶν ἀγγλικῶν κατασκηνώσεων ἐτέθη ὑπὸ τὴν διοίκησιν ἐνὸς Ἀγγλου στρατιωτικοῦ ἱατροῦ. Τὰ ὀνόματα τῶν λοχαγῶν Οὐάτσων⁵, Ὁλβερ καὶ Λίττ, οἱ ὅποιοι ἐπ' ἀρκετὸν χρόνον διέφυκον τὰς κατασκηνώσεις ταύτας, θὰ παραμείνουν πάντοτε εἰς/ τὴν μνήμην τῶν πυριπαθῶν Θεσσαλονικέων, οἱ ὅποιοι δὲν θὰ ληομνήσουν εὐκόλως τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν καλωσύνην τῶν ἀξιωματικῶν τούτων. Ἐκάστη κατασκήνωσις εἶχε τὸ χειρουργεῖον τῆς, ὅπου ὑπηρετοῦν Ἀγγλίδες νοσοκόμοι καὶ κυρίαι τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ⁶. Εἰς τὰ χειρουργεῖα ταῦτα ἐνοσηλεύοντο οἱ πάσχοντες ἐξ ἐλαφρῶν νοσημάτων, οἱ δὲ βαρέως πάσχοντες μετεφέροντο ἢ εἰς τὸ Δημοτικὸν Νοσοκομεῖον, εἰς τὸ

σ. 9

1. 1.086 οἰκογένειες στὸ Rapport, σ. 10.

2. Δραχμῆς 4.000.000 στὸ Σχέδιο, σ. 6.

3. Εἶναι ὁ συννοικισμὸς Καράϊσιν (Πολίχνη).

4. Στὸ Rapport, σ. 10, παρεμβάλλεται: «... πληθυσμὸς περίπου 12.000...».

5. Τὸ ἔμπεδο τοῦ λοχαγοῦ Whatson βρισκόταν στὸ Καράϊσιν καὶ φιλοξενοῦσε Ἑβραίους πυροπαθεῖς, βλ. L. A b a s t a d o, ὁ.π., σ. 13-15. Σὲ σερβικὸ ἔμπεδο περιθάλπονταν Ἑβραῖοι ποὺ κατέγονταν ἀπὸ τὸ Μοναστήρι καὶ τὸ Ἰστίπ, βλ. J. N e h a m a, ὁ.π., τ. VII-VII, σ. 767.

6. Βλ. τὸ ἄρθρο: Ἐλ. Ἐρυθρὸς Σταυρὸς, στὸν τόμο: Θεσσαλονίκη 1912-1962, [Θεσσαλονίκη 1962], σ. 363· ἐπίσης, Φιλόπτωχος Ἀδελφότης Κυριῶν Θεσσαλονίκης. 100 χρόνια, 1873-1973. Ἀναμνηστικὸ λεύκωμα, [Θεσσαλονίκη 1973], σ. 25· Ρ ο ὕ λ α ς Π α π α - δ η μ η τ ρ ί ο υ, Ἡ Φιλόπτωχος Ἀδελφότης Κυριῶν, «Ἡώς», τχ. 63-65, (Ἀφιέρωμα α' Μακεδονίας), 1962, σ. 155.

οποῖον εἶχον προστεθῇ 100 κλῖναι, ἢ εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ εἰδικῶς ἰδρυθὲν νοσοκομεῖον τῶν πυριπαθῶν.

Τὸ κατώτερον προσωπικὸν τῶν κατασκηνώσεων τούτων ἐμισθοδοτεῖτο ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, ἥτις ἐπίσης ἀνελάμβανεν τὰς δαπάνας τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς τροφοδοσίας μέσον τῆς Διευθύνσεως θυμάτων πυρκαϊᾶς.

Ἡ ἡμερησία μερὶς, ἥτις παρείχετο εἰς τοὺς κατοίκους τῶν κατασκηνώσεων, ἀποτελεῖτο ἐξ 60 γραμμαρίων ὀσπρίων, 150 γραμμαρίων ἄρτου, 30 γραμμαρίων ζαχαρώσεως, 7 γραμμαρίων καφέ, 10 γραμμαρίων ἁλατος, 30 γραμμαρίων ἐλαίου καὶ 820 γραμμ. ξυλανθράκων.

Ἡ μερὶς παρείχετο κατ' ἀρχὰς δωρεὰν εἰς ὅλους ἀνεξαιρέτως, κατόπιν ὁμως ἐπεβλήθη πληρωμὴ 50 λεπτῶν κατὰ μερίδα εἰς τὰς οἰκογενεῖας ἐκεῖνας, αἱτινες εἶχον μέλη δυνάμενα νὰ ἐργασθῶσιν. Αἱ εἰσπράξεις ἐπιστρέφοντο εἰς τὸ Ταμεῖον τῆς Ἐπιτροπῆς.

Εἰς ἐκάστην κατασκήνωσιν εἰς ἐπιστάτης, διοριζόμενος ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως θυμάτων πυρκαϊᾶς καὶ διατελὼν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἀγγλοῦ ἀξιωματικοῦ ἐχρησίμευε σύνδεσμος μετὰ τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας καὶ ὡς εἰσπράκτωρ. Ἐκάστη κατασκήνωσις εἶχε τὸ σχολεῖον τῆς, συναγωγῇ, πλυντήρια καὶ μαγειρεῖα ἐκστρατείας.

Ἡ γαλλικὴ κατασκήνωσις, γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Camp Denain*¹, ὀφείλει τὴν ἰδρυσίν τῆς ἰδίως εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ ταγματάρχου Ντεναίν, διευθυντοῦ τῆς Κεντρικῆς ἀποθήκης ὑγειονομικοῦ ὕλικου. Παρουσιάζουσα ὄριν ὀλιγώτερον στρατιωτικὴν ὑπὸ τὰς ἀγγλικὰς κατασκηνώσεις, εἶναι ἴσως γραφικωτέρα χάρις εἰς τὴν ἐφευρετικότητά τοῦ ἰδρυτοῦ αὐτῆς, ὅστις κατέφερε, διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως πεπαλαιωμένου ὕλικου καὶ διαφόρων προχείρων μέσων, νὰ κατασκευάσῃ μικρὰ μαγαζεῖα, παρατήγματα, κίσκια κλπ. Ἡ ὑπηρεσία γίνεται ὑπὸ καθολικῶν καλογραιῶν² ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς δεσποινίδος Παλαμάρη³, ἥτις διηύθυνε μετὰ μεγάλης ἀφοσιώσεως καὶ ἱκανότητος τὸ ἔργον τοῦτο.

Ἐν τέλει ἡ μικρὰ κατασκήνωσις τῆς Ἐνώσεως τῶν Γαλλίδων Κυριῶν, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ὑπολοχαγοῦ *Laurent Vibert*, μεθ' οὗ συνεργάζοντο διάφοροι Γαλλίδες Κυρίαι τῆς Θεσσαλονίκης, παρέσχε στέγην καὶ περίθαλψιν ἐπὶ 10 μῆνας εἰς 100 περίπου οἰκογενεῖας.

σ. 10

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

Τὸ ἔργον τῆς Διευθύνσεως θυμάτων πυρκαϊᾶς.

Ὅπω, εἰπωμεν προηγουμένως, ἡ Διεύθυνσις θυμάτων πυρκαϊᾶς ὀργά-

1. Βλ. L. Abastado, ὁ.π., σ. 12.

2. Τοῦ Τάγματος τοῦ Ἁγίου Βικεντίου Παύλου, προσθῆται τὸ *Rapport*, σ. 11.

3. Βλ. L. Abastado, ὁ.π., σ. 12.

νωσε τὴν περιθάλψιν τῶν πυρκαγιῶν, εἴτε ἀπ' εὐθείας, εἴτε τῇ βοηθείᾳ τῶν διαφόρων κοινοτικῶν καὶ ἰδιωτικῶν Σωματείων.

Ὁ συνημμένος εἰς τὴν παρούσαν ἔκθεσιν ἀπολογισμὸς παρέχει γενικὴν εἰκόνα τῆς δράσεως αὐτῆς.

1. Ἐκ τῶν πρώτων μελημάτων αὐτῆς ὑπῆρξεν ἡ ἀγορὰ καὶ διανομὴ τῶν τροφίμων τῆς πρώτης ἀνάγκης, οἷον ὁ ἄρτος, ἡ ὀρυζα, ἡ ζάχαρις καὶ ὁ καφές, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ λαὸς συνήντα μεγάλας δυσκολίας, ὅπως προμηθεύεται ταῦτα εἰς τιμὴν τῆς διατιμίσεως. Πλὴν τῶν τροφίμων, τὰ ὅποια ἐπρομηθεύθη ἡ Διεύθυνσις μέσον Ἐπιμελητείας πρὸς ἀποστολὴν εἰς τὰς κατασκηνώσεις, καὶ τὰ ὅποια διανεμήθησαν εἰς τοὺς ἐκεῖ πυρκαγιῶν ὑπὸ τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν κατασκηνώσεων τοῦτον, ἡ Διεύθυνσις ἀνέλαβε καὶ τὴν χορηγίαν τροφίμων εἰς διάφορα πρᾶτήρια, παρ' ὧν πυρκαγιῶν ἠδύναντο νὰ προμηθευθοῦν τὰ τρόφιμα ἐπὶ τῇ βάσει δελτίων.

Ἰδιαίτερας μνείας δικαιοῦται τὸ πρᾶτήριον τῆς Τούμπας, οὗ ἡ κανονικὴ λειτουργία ὀφείλεται εἰς τὴν ἀδιάκοπον μέριμναν τῆς ἐριτίμου κυρίας Κατσελίδου ὑπὲρ τῶν πυρκαγιῶν προσφύγων.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐδαπανήθησαν 949.496,25 δραχμαί, ἐξ ὧν αἱ 201.064,45 εἰσепράχθησαν ὡς ἔσοδα.

2. Ὑγοράσθησαν ἐπίσης ἐνδύματα, ἐφαπλώματα καὶ κλινοσκεπάσματα, ἀλλ' οὐχὶ εἰς μεγάλα ποσότητος, καθόσον τοιοῦτα εἶδη ἀπεστάλθησαν ὑπὸ τῶν ἐπιτροπῶν Ἀθηνῶν¹, Καΐρου, Ἀλεξανδρείας καὶ Λονδίνου, αἱ ὅποια, τῇ παρακλήσει τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς Θεσσαλονίκης, ἀπέστειλαν εἶδη ἀντὶ χρημάτων. Συνεπῶς ἡ Διεύθυνσις προέβη εἰς τὴν ἀγορὰν εἰδῶν τινων πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἀποστολῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ποσὸν ἐκ δραχμῶν 306.332,60 ἐδαπανήθη διὰ τὸ κοινὸν τοῦτο.

3. Ἐχορηγήθησαν ἐπίσης μικρὰ χρηματικὰ βοηθήματα εἰς ἀπόρους πυρκαγιῶν. Πρὸς ἀποφυγὴν μεγάλου συνωστισμοῦ εἰς τὰ Γραφεῖα, ἐνεκρίθη προτιμώτερον, ὅπως ταῦτα μὴ διανεμηθῶσιν ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως, σ. 11

1. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἑρηνικὴ ἐπιτροπὴ τῆς Ἀθῆνας (βλ. σ. 167, σημ. 1), συστήθηκε μὲ ἀπόφαση τοῦ ὑπουργοῦ Ἐσωτερικῶν Ἑμμ. Ρέπουλη μιὰ ἐπιτροπὴ γιὰ τὴ συλλογὴ εἰδῶν ἱματισμοῦ καὶ σκευῶν. Τὴν ἐπιτροπὴ ἀποτελοῦσαν οἱ κυρίως Ἑλένη Νεγρεπόντη, ὡς πρόεδρος, Λουῖζα Ριανκούρ, Βιργινία Ε. Μπενάκη, Ρωξάνη Καρατζῆ, Σοφία Γ. Βικέλα, Εὐφροσύνη Καραπάνου, Σοφία Σχλημάν, Αἰκατερίνη Πασπάτη, Σοφία Π. Δαγκλιῆ, Ἑλένη Ἀνδρ. Μιχαλακοπούλου, Ἰουλία Ζερβουδάκη, Ἰουλία Θ. Μηταράκη, Ἑλένη Ἀκριβοῦ, Μαρία Διαμαντοπούλου, Αἰκ. Μ. Καμάρα, Μ. Γ. Μαγγιώρου, Μαρία Ι. Κυριαζῆ, Ἀλεξ. Γ. Τσάτσου, Ἀνδρομάχη Α. Μελά, Μαρίνα Ι. Λάππα, Σμαράγδα Θ. Δημαρᾶ, Ἰωάννα Πετροκόκκινου, Θεοδώρα Α. Τσάτσου, Ἑλένη Δαμαλά, Σοφία Πανταζίδου, Ραλλοῦ Κυριακίδη, Αἰνα Γ. Μανούση, Ἀλδα Δ. Τομπάζη-Μαυροκορδάτου, Ραλλοῦ Βλ. Μπένση καὶ Ὑπατία Α. Γρίβα, βλ. «Γρηγόριος ὁ Παλαμάς» 1(1917)591-592.

ἀλλὰ διὰ τῆς *Δημαρχίας*, εἰς τὴν ὁποίαν κατεβλήθησαν 41.902,40 δραχμαὶ διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον.

4. Ἡ Διεύθυνσις ἦλθεν ἐπίσης ἀρωγὸς εἰς τοὺς πυριπαθεῖς τεχνίτας, προμηθευθεῖσα διάφορα ἐργαλεῖα μέσῳ τοῦ ὑπουργείου τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας διὰ ποσὸν 25.126 δραχμῶν. Ἡ διανομὴ ἐγένετο εἰς τοὺς μᾶλλον ἀπόρους τεχνίτας τῇ ὑποδείξει καὶ βοηθείᾳ τοῦ Ἑρ(γατικοῦ) Κέντρου. Ἀριθμὸς τις ραπτομηχανῶν παρεχωρήθη εἰς τὸ ἐργαστήριον τὸ ὁποῖον ἴδρυσεν ὁ *Comte de Chabannes* εἰς τὸ μικρὸν *Καραμπουνοῦ* πρὸς παροχὴν ἐργασίας εἰς ἀπόρους πυριπαθεῖς κορασίδας ἀνεξαιρέτως φυλῆς καὶ θρησκείας.

5. Πλησιάζοντος τοῦ χειμῶνος 1917-1918, μεγάλως ἀπασχόλησε τὴν Διεύθυνσιν τὸ ζήτημα τῆς κανσίμου ὕλης, τῆς ὁποίας ἡ ἔλλειψις κατὰ τὴν σιγμὴν ἐκείνην ἦτο λίαν αἰσθητὴ, καθόσον οἱ σιδηροδρομοὶ ἐχρησιμοποιοῦντο σχεδὸν ἀποκλειστικῶς διὰ στρατιωτικὰς μεταφοράς. Ἀνεγνωρίσθη ἡ ἀνάγκη, ὅπως παρασχεθῇ καύσιμος ὕλη δωρεὰν ἐπὶ τρίμηνον εἰς τὰς πολυαριθμοὺς πυριπαθεῖς οἰκογενείας, αἱ ὁποῖαι ἐστεροῦντο τῶν μέσων, ὅπως προμηθευθῶσι ταύτην. Πρὸς τοῦτο κατηρτίσθη εἰδικὴ ὑποεπιτροπὴ, ἀποτελουμένη ἀπὸ τοὺς κ.κ. Καζές. Μπενουζῆλιο καὶ Κύρτση, ἧτις ἀνέλαβε τὴν ἀγορὰν καὶ διανομὴν 500 χιλιάδων δαδῶν ξυλανθράκων.

Ἡ ὑποεπιτροπὴ αὕτη προέβη εἰς τὴν μίσθωσιν ἀποθήκης ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐγνατίας, ἐκ τῆς ὁποίας ἐγένετο ἡ διανομὴ ἐπὶ τῇ βάσει δελτίων. Χάριν εἰς τὸ μέτρον τοῦτο, ἴσως τὸ μᾶλλον εὐεργετικὸν ἐξ ὧν ἔλαβεν ἡ Διεύθυνσις, ἐχορηγήθησαν κατὰ τοὺς μῆνας Δεκέμβριον, Ἰανουάριον καὶ Φεβρουάριον ἀνὰ 20-30 δαδάς κατὰ μῆνα δωρεὰν εἰς 6.950 οἰκογενείας, ἐξ ὧν αἱ 5.200 ἰσραηλιτικαί, 880 ἐλληνικαὶ καὶ 870 μουσουλμανικαί. Ἡ δαπάνη ἀνῆλθεν εἰς 200 χιλιάδας δραχμὰς¹.

6. Ἡ Ἐπιτροπὴ, ἐπίσης ἀνέλαβε μέρος τῶν δαπανῶν τῶν σχετικῶν μετὰ τὴν καθοριότητα καὶ ἀπολύμανσιν τῶν συναγωγῶν καὶ λοιπῶν κτιρίων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐστεγάζοντο προσωρινῶς πυριπαθεῖς. Τὰς δαπάνας ἀνέλαβον ἐξ ἴσου ἡ Ἐπιτροπὴ καὶ ἡ *Δημαρχία*.

Κατηρτίσθη ὑποεπιτροπὴ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Δημάρχου κ. Ἀγγελάκη² πρὸς ὁργάνωσιν καὶ ἐπιβλέψιν τῆς ὑπηρεσίας ταύτης, ἧτις ἐνδιέφερε τὴν ὕγιαν ὅχι μόνον τῶν πυριπαθῶν ἀλλὰ καὶ ὁλοκλήρως τῆς πόλεως. Ὁργανώθη τακτικὴ ὑπηρεσία ἀπολυμάνσεως τῶν συνοικισμῶν καὶ ἐξετελέσθησαν διάφορα μικρὰ τεχνικὰ ἔργα (κατασκευὴ ὑπονόμων, ἀποχωρητηρίων κλπ).

Ἡ Ἐπιτροπὴ κατέβαλεν εἰς τὴν *Δημαρχίαν* πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον 100 χιλιάδας δραχμὰς.

1. Δραχμῆς 201.247,90 στὸ *Rapport*, σ. 14.

2. Ὁ γιαντὸς Κωνστ. Ἀγγελάκης διετέλεσε δήμαρχος ἀπὸ τῆς 23-8-1916 μέχρι τῆς 2-11-1920, βλ. Π. Μπεσλέμέ, δ.π., σ. 93· Μαν. Κανδυλάκη, δ.π.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

σ. 12

Οἱ ἔρανοι.

Οἱ πρῶτοι ἔρανοι συνελέγησαν ἐν Παλαιᾷ Ἑλλάδι. Τὸ ὅλκιον ποσὸν τῶν ἐράνων τούτων, τῶν ἀποσταλέντων ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιτροπῆς¹ πρὸς τὴν Κεντρικὴν Ἐπιτροπὴν Θεσσαλονίκης, ἀνῆλθεν εἰς 511.766,05 δραχμάς.

Οἱ ἔρανοι ἐν αὐτῇ τῇ Θεσσαλονίκῃ, λόγῳ τῆς καταστάσεως, ἤρχισαν μόνον κατὰ τὸ 1918 καὶ ἀπέδωκαν 133.256,85 δραχμάς.

Διάφορα ἄλλα δωρεὰ ἀνῆλθον εἰς 171.087,50 δραχμάς. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ποσῶν, τὰ ὅποια εἰσепράχθησαν διὰ πάντας ἐν γένει τοὺς πυρκαπθεῖς, ἡ Ἐπιτροπὴ Περιθάψεως τῶν Ἰσραηλιτῶν πυρκαπθῶν συνέλεξεν ἐκ διαφόρων πηγῶν ἐράνους ἀνερχομένους εἰς τὸ ποσὸν 626.600,50 δραχμῶν, αἱ ὅποια διετέθησαν ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῆς εἰρημένης Ἐπιτροπῆς ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως τῆς Διεθνύσεως θυμάτων πυρκαϊᾶς.

Σημαντικὰ ποσὰ προσέφερον αἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ Καίρῳ Ἑλληνικαὶ καὶ Ἰσραηλητικαὶ παροικίαι, ἐν δὲ Λονδίῳ διενεργήθη δημόσιος ἔρανος ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Λόρδου Δημάρχου².

Κατὰ παρὰκλήσιν τῆς Ἐπιτροπῆς Θεσσαλονίκης, τὰ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ συλλεγέμενα ποσὰ διετέθησαν εἰς ἀγορὰν ἐνδυμάτων καὶ σκεπασμάτων, λόγῳ τῆς σπάνιως τῶν εἰδῶν τούτων ἐν τῇ ἀγορᾷ Θεσσαλονίκης. Αἱ ἀποστολαὶ ἐξ Αἰγύπτου καὶ Λονδίνου ἀφίχθησαν λίαν προσκαίρως κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1917-1918.

Ἡ διανομὴ τῶν εἰδῶν τούτων ὠργανώθη κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον: Τὴν διανομὴν πρὸς τοὺς Ὀρθοδόξους καὶ Μουσουλμάνους πυρκαπθεῖς ἀνέλαβεν ὁ Πατριωτικὸς Σύνδεσμος τῶν Ἑλληνίδων Κυριῶν, ἐν συνεργασίᾳ μετ' Ἐπιτροπῆς

1. Ἡ ἐπιτροπὴ ἐράνου στὴν Ἀθήνα συστήθηκε μὲ τὸ Β.Δ. τῆς 16 Αὐγούστου 1917 καὶ ἀπαρτίσθη ἀπὸ τὸν προεδρεύοντα τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ὡς πρόεδρο, τοὺς δημάρχους τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ, τὸ διοικητὴ τῆς Ἑθνικῆς Τράπεζας, τοὺς διευθυντὰς τῶν Τραπεζῶν Ἀθηνῶν, Ἐμπορικῆς, Λαϊκῆς καὶ Ἰονικῆς, τὸ βουλευτὴ Χατζηλαζάρου, τὸν πρόεδρο τοῦ Ἐμπορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν Ἀλέξ. Ἀναστασιάδην καὶ τοὺς Γ. Δρακούλη, Σταμ. Ἐμπειρίκο, Εὐστ. Λάμπρα, Ὁθ. Σταθάτο, Κωνστ. Τσάτσο, Β. Βασιλειάδην, Δημ. Δασκαλάκη, Ἀντ. Παλιῶ, Τζῶν Μάκ Δουᾶλ καὶ Α. Κωνσταντίνην, βλ. «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» 1(1917) 592.

2. Ὑπῆρξαν καὶ ἀπ' εὐθείας εἰσφορές, ὅπως τὰ ἐμβάσματα πρὸς τὸν μητροπολίτη Γεννάδιο τοῦ ἐμπορικοῦ οἴκου Ρότσιλδ καὶ τῶν Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, 200 στερλινῶν καὶ 7.140 δραχμῶν ἀντίστοιχα, βλ. «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» 1(1917) 498, 858, καθὼς καὶ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως, ἐκ μέρους τῆς ὁποίας ὁ στρατηγὸς Sarraill προσέφερε 100.000 γαλλικὰ φράγκα στὴν Ἰσραηλιτικὴ κοινότητα, 10.000 στή μουσουλμανικὴ, 10.000 στὴν ἑλληνικὴ, 20.000 στὴν Ἐνωσὴ τῶν Παλαιῶν Μαθητῶν τῆς Alliance Israélite Universelle καὶ 5.000 σὲ πυρκαπθεῖς Γάλλους ὑπηκόους, βλ. L. A b a s t a d o, ὅπ., σ. 9' J. N e h a m a, ὅπ., σ. 764 κ.ε.

ἐκ Μουσουλμανίδων Κυριῶν, διορισθείσης ὑπὸ τῆς Ἰσλαμικῆς Κοινότητος. Αἱ Κυρίαὶ περιῆλθον ἀπάσας τὰς συνοικίας καὶ διένειμον δελτία, τὰ ὅποια παρουσιάζοντο πρὸς ἐξόφλησιν εἰς τὴν κεντρικὴν ἀποθήκην ἐπὶ τῆς Λεωφόρου Ἐθνικῆς Ἀμύνης.

- σ. 13 Ἡ Ἐπιτροπὴ περιθάψεως τῶν Ἰσραηλιτῶν πυρριπαθῶν ἀνέλαβε τὴν διανομὴν εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας, ὁργανώσασα πρὸς τοῦτο εἰδικὴν ἀποθήκην εἰς τὴν σχολὴν Ἀλλατίνι. Διενεμήθησαν εἶδη ἀξίας μέχρι 850.000 δραχμῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'

Τέλος.

Ἦδη παρῆλθεν ἔτος ἀφ' ὅτου ἐγένετο ἡ πυρκαϊά, καίτοι δὲ ἀνεκουφίσθησαν ὡπωσοῦν τὰ δυστυχεῖς θύματα τῆς θεομηνίας, ἐναπολείπεται ἀκόμη πολλὸν νὰ γίνη. Τὸ μᾶλλον ἐπεῖγον ζήτημα εἶναι τὸ τῆς στεγάσεως, καθόσον, μολοντί ἐστεγασθῇ ἀρκετὸς ἀριθμὸς οἰκογενειῶν εἰς τὰ παραπήγματα, τὰ ἀποπερατωθέντα κατὰ τὸ 1917, ἄλλαι τόσαι οἰκογένειαι παραμένον ἀκόμη εἰς ἀνθυγιεινὰ ὑπόγεια ἢ εἰς προχειροὺς κρύπτας ὑπὸ τὰ εἰρήπια. Εὐτυχῶς ἡ Ἐπιτροπὴ διαθέτει ἀκόμη ἀρκετὰ ποσὰ ἵνα ἔλθῃ ἀρωγὸς εἰς τὰς οἰκογενείας ταύτας μέχρις ὅτου εὐρεθοῦν καὶ δι' αὐτὰς κατάλληλα καταλύματα. Θὰ γίνωνν καὶ πάλιν διανομαὶ ξυλανθράκων κατὰ τὸν χειμῶνα, ἐὰν ὄχι δωρεάν, τοῦλάχιστον εἰς λίαν εὐθνην τιμὴν. Ἐπίσης θὰ λειτουργήσων φαρμακεῖα δωρεὰν εἰς τοὺς κυριωτέρους συνοικισμοὺς.

Μόλις περατωθῇ ὁ νέος συνοικισμὸς τοῦ Βαρδαρίου, ὅπερ ἐλπίζεται, ὅτι θὰ γίνη κατὰ τὸ τρέχον ἔτος, θὰ διαλυθῇ ἡ κατασκήνωσις Ντεοίν, ὅπου παραμένον ἀκόμη ἀρκεταὶ οἰκογένειαι ὑπὸ σκηνάς.

Ἐπίσης ἐλπίζεται, ὅτι θὰ ἐπέλθῃ συνεννόησις μετὰ τῶν συμμαχικῶν στρατιωτικῶν ἀρχῶν πρὸς παροχὴν ἀριθμοῦ τιнос νοσοκομείων, ἐν οἷς θὰ στεγασθοῦν οἰκογένειαι.

Ἡ Ἐπιτροπὴ τότε θὰ δυνηθῇ νὰ καταθέσῃ τὴν ἐντολὴν μὲ τὴν πεποίθησιν, ὅτι χάρις εἰς τὴν στενὴν συνεργασίαν τῶν διαφόρων στοιχείων, ἐξετέλεσε τὸ καθήκον της πρὸς τοὺς πυρριπαθεῖς συμπολίτας της.

Ἐν Θεσσαλονικίᾳ, τῇ 1/14 Φεβρουαρίου 1919

Α. Α. ΠΑΛΛΗΣ

ΙΣΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

σ. 14-15

*Επιτροπῆς συλλογῆς ἐράνων ὑπὲρ τῶν θυμάτων τῆς πυρκαϊᾶς Θεσσαλονίκης ἀπὸ 22 Αὐγούστου 1917 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1918.

ΕΣΟΔΑ	Δρ. Λ.
*Εράνοι	816.110,40
Εἰσπράξεις ἐνοικίων	2.231.—
Εἰσπράξεις Συσσιτίου	201.064,45
*Επιστροφή χρημάτων	1.596,30
Τόκοι λογαριασμῶν Τραπεζῆς Ἀθηνῶν	8.197,90
*Επιχορήγησεις τῆς Κυβερνήσεως	1.249.871,60
Σύνολον	<u>2.279.071,65</u>

ΕΞΟΔΑ	Δρ. Λ.
*Επισκευαὶ καὶ τεχνικὰ ἔργα	47.217,05
Γραφικὴ ὕλη καὶ μικρὰ (λοιπὰ) ἔξοδα	22.017.—
Μισθοὶ καὶ ἐπιμίσθια ὑπαλλήλων	101.867,30
Μεταφορικὰ καὶ ἀχθοφορικὰ	54.678,35
*Επιχορηγήσεις εἰς Σωματεῖα	22.536,45
*Ασφάλειαι ἐμπορευμάτων	636,59
*Αποζημιώσεις εἰς ἐφημερίδας καὶ συντάκτας	20.975.—
*Αγορὰ καὶ ἐπισκευὴ ἐπίπλων	14.534,95
Δαπάναι αὐτοκινήτων	4.746,58
*Αποζημιώσεις διδασκάλων καὶ διδασκαλισσῶν	36.952,50
Δημοσιεύσεις ἐφημερίδων	2.997,30
Θέρμανσις καὶ φωτισμός	3.102,20
*Ιατρικὴ περίθαλψις	39.823,25
*Εργαλεῖα καὶ μηχαναὶ	25.125,65
*Αγορὰ ἱματισμοῦ καὶ ἐφαπλωμάτων	306.332,60
Χρηματικὰ βοηθήματα	41.902,40
*Αγορὰ ξυλανθράκων	201.247,90
*Αγορὰ ἄριου καὶ τροφίμων	919.196,25
Δαπάναι κατασκηνώσεων	165.666,40
*Ὀδοιπορικὰ καὶ ἀποζημιώσεις	30.006,50
Προκαταβολαὶ ἐπὶ ἀποδόσει λογαριασμοῦ	113.037.—
*Υπόλοιπον λογαριασμοῦ Β' παρὰ τῇ Τραπεζῇ Ἀθηνῶν	74.172,35
Σύνολον	<u>2.279.071,65</u>

Ἐνεκρίθη
Ἡ Ὑποεπιτροπὴ
Γκαζῆς
Α. Μπενουζίλιο
Α. Μακρῆς
Ι. Χωναῖος

Ἐξηλέγχθη
Ὁ Ἐλεγκτὴς
Κ. Κοσμίδης
Λογιστὴς Νομαρχίας
Θεσ/νίκης

Ὁ Λογιστὴς
Σ. Ἐμπέογλου

ΧΑΡΑΛ. Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ

R É S U M É

Charalambos K. Papastathis, Un rapport au sujet de l'incendie de Thessaloniki en 1917 et du secours fourni aux sinistrés.

Le grand incendie de Thessaloniki survenu en août 1917 avait détruit complètement la plus grande partie des anciens quartiers de la ville. Plus de 70.000 habitants sur un total de 270.000 étaient restés sans fait ou avaient été ruinés. Les plus grands dégâts avaient été subis par les Juifs.

L'état, quoiqu'en période de guerre, avait fourni aux sinistrés un secours généreux; les armées alliées installées à Thessaloniki et ses environs avaient fait de leur mieux, ainsi que plusieurs particuliers et communautés helléniques et juives de l'étranger.

En dehors des désastres fâcheux, Thessaloniki a ressenti d'autres conséquences à la suite de l'incendie: 1) Le gouvernement a procédé à l'élaboration d'un nouveau plan de la ville, qui, s'il avait été respecté rigoureusement, aurait fait de Thessaloniki une ville fonctionnellement moderne; 2) Depuis cette date a commencé le départ de plusieurs de ses habitants, Juifs, Hellènes, Turcs et de diverses autres nationalités vers de nouveaux foyers.

Le rapport publié ici avait été rédigé en février 1919 par le Secrétaire Général de l'Administration Générale de Macédoine A. A. Pallis, ancien directeur de la Direction des Sinistrés de l'Incendie, et avait été soumis au Gouverneur Général de la Macédoine An. Adosidis. L'auteur du mémoire s'occupe des causes qui auraient provoqué l'incendie et son étendue, ainsi que des mesures prises pour secourir les sinistrés.

Le texte du rapport de A. A. Pallis est publié annoté par l'A. et précédé d'une brève introduction qui comporte des données sur l'incendie, les mesures prises pour les sinistrés, et l'élaboration du nouveau plan de la ville.